

PARTEA I

CRONICARII MOLDOVENI:

CONTINUATORII LUI MIRON COSTIN: VASILE DAMIAN,
TUDOSE DUBĂU, NICOLAE COSTIN, ION NECULCE

18637
Dublet

CONTINUATORII LUI MIRON COSTIN

Problema, pe care o ridică felul cum s'a transmis cronică lui Grigore Ureche în compilația lui Simion Dascălul și a celorlalți interpolatori, nu este singura enigmă a istoriografiei moldovene.

În tomul al II-lea din colecția sa de cronici, Mihail Kogălniceanu publică o compilație cu titlul: « Letopisețul țerei Moldovei dela Ștefan sin Vasile Vodă, de unde este părăsit de Miron Costin Logofătul, de pre isvoadele lui Vasile Damian, ce au fost treti Logofăt, a lui Tudosie Dubău Logofătul și altora », pe care-l atribuia lui Nicolae Costin « carele au fost Logofăt mare în Moldova ».

Acest letopiseț duce povestirea evenimentelor petrecute în Moldova, dela urcarea în domnie a lui Eustratie Dabija Vodă, în anul 1662, adică de unde se încheia cronică lui Miron Costin, până la urcarea în domnie a lui Ioan Mavrocordat, adică până la anul 1711. Regretatul C. Giurescu, supunând unei critici atente acest letopiseț, a dovedit, într'un memoriu prezentat Academiei Române, că el este o compilație alcătuită din două letopisețe deosebite. Din aceste două letopisețe, numai ultimul, care cuprinde doar trei ani din istoria Moldovei și anume: domniile lui Nicolae Mavrocordat și Dimitrie Cantemir dela 1709—1711, este într'adevăr opera lui Nicolae Costin. Prima parte și cea mai întinsă, cuprinzând evenimentele petrecute în 47 de ani, în răstimpul dela Dabija Vodă până la Nicolae Mavrocordat, este un alt letopiseț, de o factură cu totul deosebită. Autorul acestei compilații nu se poate identifica. Este deci o cronică anonimă.

În titlul ei se spune însă că a fost alcătuită « din isvodul lui Vasile Dămian, ce-au fost treti logofăt » și de pre isvodul lui « Tudosie Dubău logofătul și altora ». Din aceste indicații, ar rezulta că primii croniciari după Miron Costin, primii boieri cari au reluat firul povestirii, rupt prin moartea tragică a lui Miron Costin, și înnodându-l au tors mai departe, au fost *Vasile Damian* treti logofătul și *Tudosie Dubău*, logofătul.

Cine au fost aceștia și care este partea lor de muncă în istoriografia moldovencă?

VASILE DAMIAN

Biografia lui Vasile Damian a fost reconstituită, în linii mari, de regretatul C. Giurescu. După datele pe care ni le dă Giurescu, Vasile Damian era fiul lui Damian, vornic de Dorohoiu, și al Anghelinei, fata lui Dănăilă, care avea părți de moșie în satul Turbătești, din ținutul Cârlișturii, unde își avea cea mai mare parte din moșiile sale și cronicarul Grigore Ureche. O mătușe a mamei sale Anghelina, Anisia, era căsătorită cu Vasile Corlat, uricarul lui Vasile Lupu și a avut un fiu, pe Pascal Corlat, care a îndeplinit și el sarcina de uricar pe lângă curțile Domnilor moldoveni.

Vasile Damian avea deci în familia sa cărturari, care trăiseră în intimitatea curților domnești, și era dar în măsură să cunoască evenimentele desfășurate în Moldova.

El s'a născut probabil pe la jumătatea secolului al XVII-lea, căci la 1680 îl găsim căsătorit de curând cu Ilinca, fata lui Nacul Murguleț, dintr'o familie veche și bogată. Din aceeași familie făcea parte și mama lui Tudosie Dubău, care ne este indicat în titlul compilației ca un al doilea cronicar. Cei doi isvoditori de letopisețe după Miron Costin erau deci înrudiți între ei. Prin soția sa, Ilinca Murguleț, Vasile Damian intra în legături de rudenie și cu familia domnitoare a Ghiculeștilor, deoarece soacra sa, mama Ilincăi, ținuse în prima căsătorie pe fiul lui Gheorghe Ghica, Ionașco Postelnicul.

La data când lua în căsătorie pe Ilinca Murguleț, Vasile Damian era numai vătav; curând după aceasta, îl găsim semnând într'un act din Decembrie 1681 ca logofăt al treilea. La 8 Februarie 1685, unchiul său despre mamă, uricarul Pascal Corlat, neavând copii, îi dăruiește părțile lui din jumătatea de sus a ocinei strămoșești: Turbăteștii. Vasile Damian își păstrează dregătoria de treti logofăt până sub Constantin Cantemir, în 1688, când este înlocuit prin Nicolae Costin. De aci înainte nu i se poate urmări firul vieții. Ultima știre pe care o avem despre el este din 28 August 1689, când obține dela Constantin Cantemir o carte, prin care i se dă împuternicirea de a-și căuta vecinii fugiți din moșia de zestre a soției sale, Lămășenii.

La 1702, el era decedat de mult, după cum reese aceasta dintr'un proces ale fiicei sale Safta și soțului ei, comisul Gheorghe Fratița.

Biografia lui Vasile Damian, astfel schițată, are multe puncte obscure și ea nu ne dă nicio lămurire despre ideile lui politice și despre legăturile cu Domnii sub care și-a îndeplinit dregătoria de treti logofăt. Ea nu ne ajută deci să descucăm partea care-i aparține din compilație. Delimitarea isvodului lui Damian, care se află la baza prelucrării atribuită de Kogălniceanu lui Nicolae Costin, este cu atât mai greu de făcut, cu cât isvodul lui Damian este amintit numai în titlul compilației: « Letopisețul țerei Moldovei, dela Ștefan sin Vasile Voevod... de pre isvoadele lui *Vasile Damian* ce au fost treti logofăt, a lui Tudosie Dubău logofătul și altora ». Nicăeri, în cuprinsul compilației, isvodul lui Damian nu se mai găsește citat; el a fost deci absorbit în compilație, fără să lase nicio urmă.

TUDOSIE DUBĂU

Vieța lui ne este mai bine cunoscută. Schița biografică, întocmită acum 15 ani de regretatul C. Giurescu, trebuie completată prin materialul documentar publicat în anii din urmă.

Tudosie Dubău a fost unul din marii boieri latifundiari, care a avut în viața politică a Moldovei un rol proeminent, ajungând până la înalta sarcină de caimacam — adică locțiitor de Domn. Era fiul lui Vasile Dubău și al Nastasiei, fata lui Ieremia Murguleț, dintr'o veche și bogată familie. Tatăl, către amurgul vieții, renunțase la bunurile scripitoare ale lumii pământești și îmbrăcuse rasa de călugăr, pare-se în mănăstirea Dobrovățul, căreia, în 1673, copiii îi închinău ca danie partea cuvenită lor din moșia Răduștii, în județul Vaslui. Tudosie se născuse probabil pe la 1630. Pentru întâia dată îl întâlnim în acte la 24 Septembrie 1638, când nașul Toader Șoldan, dăruia finilor săi, «cuconilor lui Vasile Dubău», partea lui de moșie din satul Vartici. Unde și cum și-a făcut instrucția, nu știm, dar din numeroasele acte și zapise scrise ordonat și frumos de mâna lui, se pare că era un boier cărturar. A intrat în viața publică sub Ștefăniță Lupu, fiul lui Vasile Lupu și prietenul intim al lui Nicolae Milescu, când îl găsim îndeplinind dregătoria de pârcaș în ținutul Cărligăturii. La 1670 semnează ca biv spătar pe un act, alături de Ștefan Petriceicu — viitorul Domn — pe atunci vel pitar. În 1671, sub Duca Vodă, el ajunge logofăt al doilea; iar în 1673, sub Petriceicu Vodă, este înălțat în importanta dregătorie de mare vistiernic — am zice azi: ministru de finanțe. Nu știm însă sigur dacă, în lupta deschisă atunci între Poloni și Turci în jurul Hotinului, Dubău, marele vistiernic, a fost alături de boieri și de Domnul care-l ridicase dintr'odată la o treaptă așa de înaltă pe scara dregătoriilor și care trecuse pe față de partea Polonilor. Fapt este că, dacă nu însoțește pe Petriceicu Vodă în exilul polon, în care plecase și Mitropolitul Dosofteiu, totuși, sub Domnii următori, Dumitrașcu Cantacuzino și Antonie Ruset, el este ținut fără nicio dregătorie, ceea ce înseamnă că era măcar bănuț, dacă nu compromis în trădarea lui Petriceicu față de Turci. Probabil că această înlăturare dela curte l-a îndemnat să se asocieze cu Bubuș Hatmanul și cu Miron Costin și, după întoarcerea Moldovenilor din campania în Polonia, să se plângă Vizirului împotriva Domnului Antonie Ruset. În urma acestor plângeri, Antonie Ruset a fost mazilit la Chișinău și dus în lanțuri la Constantinopol. Complotul pus la cale cu știrea lui Duca Vodă, Domnul Țării Românești, se încheie cu strămutarea acestuia în Moldova.

Sub Duca Vodă, Dubău este mare spătar și păstrează dregătoria doi ani. În primăvara anului 1679, atitudinea lui Duca Vodă se schimbă față de Dubău și de ceilalți boieri. În aceste timpuri, Domnul isbutise să obție hatmania Ucrainei, cucerită de curând de Turci și, în dorința de a o păstra, se apucase să-și întemeieze acolo ferme cu gospodăria înfloritoare, stupi de albine, velnițe de horilca (rachiu), de bere și de mieduri. Năzuind să-și refacă averea închisă în asemenea întreprinderi, a pus biruri grele pe țară. «Strânsoare mare pentru bani făcea tuturor și «boierilor și neguțătorilor și a toată țara, muncindu-i și căz-«nindu-i pre toți în toate chipurile, pre unii cu închisori pedep-«sindu-i, pre alții cu muncă și bătaii cu buzduganul până la «moarte ucigându-i. Nu cruța nici boier, nici sărac, nici țaran, «nici femei».

Boierii din divanul domnesc zăceau în temniță luni de zile, legați în lanțuri și bătuți cu toiegile la tălpi; alții erau legați de stâlp în pielea goală și unși cu miere de-i mâncau muștele și albinele. Această urgie deslănțuită asupra boierilor, ca și asupra țaranilor, l-a atins și pe Tudose Dubău, care a fost închis de seimeni și pus în fiare; însă, într'o noapte, el isbutește să fugă din Iași, împreună cu câțiva tovarăși și, deși urmăriți de gonași lipcani, reușesc să treacă în Polonia. În pribegie, Dubău stă până la 1683, când victoria lui Ioan Sobieski în lupta cu Turcii, sub zidurile Vienei, dădu curaj lui Petriceicu să se reîntoarcă cu oaste polonă în Moldova. Între boierii refugiați, care veniră sub steagurile lui Petriceicu, a fost și Dubău. Dar Dubău nu luă

parte la expediția moldovenească împotriva Tătarilor din Bugac și de aceea nu-l urmă pe Petriceicu în noul său exil. El rămase în Moldova și Domnul adus de Turci, Dumitrașcu Cantacuzino, îl făcu mare logofăt în locul lui Miron Costin, care plecase cu Duca Vodă. Această însemnată dregătorie o îndeplinește Dubău și pe lângă Constantin Cantemir, chiar după întoarcerea lui Miron Costin în Moldova.

După moartea lui Constantin Cantemir, Dubău joacă un rol important sub Constantin Duca, destăinuindu-i intențiile unui capigi-bașa trimis să spioneze mișcările Domnului și care pretindea că are la sine și un firman de mazilire. Turcul, cerând informații dela Dubău, acesta îl dădu de gol Domnului. Măsurile stângace luate de Domn și de cumnatul său Nicolae Costin, aduc înlocuirea lui Duca Vodă prin Antioh Cantemir.

Până la venirea în Iași a lui Antioh, Dubău este însărcinat cu caimăcămia, alături de Manolache Ruset. Sub Antioh Cantemir, nu mai ocupă nicio dregătorie. Poate că s'a retras singur. Între 1698 și 1700 a murit.

Neculce, care l-a cunoscut de aproape, fiind coleg de divan cu el, ne spune că «fiind om de treabă, era dvoreală după vel logofăt», ceea ce indică o minte așezată și cu tact.

Care este partea de contribuție a lui Dubău în cronicile moldovene?

În compilația atribuită de Kogălniceanu lui Nicolae Costin, izvodul lui Tudosie logofătul mai este citat, după cum observă regretatul Giurescu, în afară de titlu, și în cursul povestirii, la domnia lui Constantin Cantemir:

«Scrie la izvodul lui Tudosie Dubău, ce-au fost vel logofăt «la Cantemir Vodă, cum până la al patrulea an al domniei «lui Cantemir Vodă... cu multă nevoință au silit Șerban Vodă «de i-au scos domnia».

Izvodul lui Tudosie Dubău mai este citat și în alte letopisețe și anume: într'o copie a compilației lui Simion Dascălul, făcută de un copist interpolator. Amplificând compilația lui Simion Dascălul, copistul adăogă, într'un loc:

«Fără cât numai ce însemnează la un letopiseț ce este izvodit «de Dubău logofătul... ; într'altul:

«Însă la un letopiseț al lui Dubău logofătul însemnează».

Din locurile unde este menționat (domnia lui Iuga Vodă și a lui Alexandru cel Bun) se vede că letopisețul lui Dubău cuprindea istoria Moldovei dela descălecat până la sfârșitul veacului al XVII-lea. Acest izvod al lui Dubău ni s'a păstrat și el a fost descoperit prin cercetările minuțioase ale regretatului Giurescu, în două manuscrise din Biblioteca Academiei Române: unul (nr. 169), scris în Moldova la începutul sec. al XVIII-lea de un necunoscut; altul (nr. 2506), copiat în Țara Românească de Radu Popescu, logofătul de divan sub Nicolae Mavrocordat. Ambele manuscrise, după o predoslovie, parte rimată, parte în proză, cuprind compilația lui Simion Dascălul într'o versiune interpolată; letopisețul lui Miron Costin (1595—1661) și o cronică sumară a Domnilor dela Istratie Dabija până la Constantin Cantemir.

În «predosloviea către toți cititorii cei români», în care autorul, după câteva rânduri de slavă, încearcă să facă apologia Moldovei, «țară mult desfătăță» și primitoare de străini, se găsesc și următoarele rânduri revelatoare:

Că al tău sânt, Doamne, cu totul
Theodosie Dubău logofătul,
Din pământul din Moldova
Precum arată slova;
Țara cea mult desfătăță
Cum-i de toți laudată
Cheia țarilor se zice,

Aceste versuri nu se potrivesc însă — cum a arătat regretatul C. Giurescu — cu un pasagiu din predoslovie, în care, pe lângă unele lucruri comune, spuse într-o formă confuză, se găsește și următoarea informație prețioasă:

« Intr' acest chip și noi cu vrerea lui Dumnezeu și cu îndemnarea dumisale cinstit și al nostru de mult bine făcătoriu, dumnealui Theodosie Dubău, ce-au fost logofăt mare, și aducând aminte de toate câte mai sus scrisem, ne-am apucat să scriem letopiseșul țării moldovenești, întru carele sânt scrise viețile Domnilor țării Moldovei. Și izvodul am luat de pre un letopiseș a lui Șmion Dascălul, carele și Șmion l-au izvodit de pre un izvod al lui Ureche Vornicul, ce și Ureche l-au scos de pre cronicariul leșesc și unguresc, potrivitv alătura și cu acest scurt moldovenesc, și așa den toate au scos ș'au ales, arătând în carele cât scrie, au pre larg, au mai pre scurt ».

Rezultă dar, din aceste rânduri, că Dubău nu este autorul, ci numai cel care a îndemnat să se facă letopiseșul. De altfel și forma cu totul schematică și searbădă pe care o are cronica, nu cadrează nici cu trăsătura personalității sale, pe care ne-o desvăluie Neculce și nici cu strălucita lui carieră politică. Este o înșirare seacă a Domnilor, fără vieță, fără culoare; unii abia sunt amintiți cu anii de domnie și o scurtă apreciere. Ceva mai mult, se oprește asupra lui Duca, unde se povestește asediul Vienei și prinderea Domnului la Domnești, precum și asupra lui Constantin Cantemir, asupra vrajbei lui cu Șerban Vodă din cauza Cupăreștilor și asupra ocupării cetăților moldovenești de garnizoane polone.

NICOLAE COSTIN

Dintre cei trei fii ai lui Miron Costin, Ioniță, Nicolae și Pătrașcu, Nicolae a fost cel mai învățat și cel mai însemnat prin rolul pe care l-a jucat în viețea publică a Moldovei. Pătrașcu, fiul mai mic, merit a se căsători cu fiica lui Constantin Cantemir, a emigrat, la moartea tatălui său, în Muntenia și a murit, se pare, în pribegie; iar cel mai mare, Ioniță Costin, nu s'a putut ridica niciodată în rangul marilor boieri.

Nicolae, mijlociul, s'a născut probabil pe la 1660 și, după ce și-a început studiile la Iași, sub supravegherea tatălui, cu iezuitul Renzi — care a fost și profesorul viitorului Domn C. Duca — le-a continuat împreună cu frații săi în Polouia, după cum ne încredințează Dimitrie Cantemir. Astfel a dobândit o instrucție aleasă și o cunoștință așa de solidă a limbii latine, încât de copil ținea discursuri în limba latină, precum și la curtea domnească în zilele de sărbători¹. Vorbea în același timp și limba polonă și probabil că știa și ceva grecește, căci a fost trimis în diferite rânduri în solii, la Constantinopol și purta corespondență cu Alexandru Mavrocordat Exaporitul².

Nicolae Costin trecuse de 20 de ani, când, în 1684, a însoțit pe tatăl său în exilul polon, dobândind găzduire în castelul regal de vânătoare din Daszow. Din pribegie s'au întors la începutul domniei lui Constantin Cantemir. Neculce ne spune că Miron logofătul venise « din țara leșească foarte scăpătat » și că « l-au avut Cantemir Vodă în milă și în cinste », boierindu-i copiii și logodind pe fiica sa, Domnița Safta, cu Pătrașcu. Nicolae Costin, ajuns în aceste împrejurări logofăt al treilea, urma să se logodească în curând cu fiica lui Constantin Duca, a cărui familie trăia atunci la Constantinopol.

Dar zilele bune nu durară mult, căci în curând se deslănțuiau asupra Costineștilor urgia domnească. Nicolae se afla la Bârlad,

Textul acesta, păstrat în cele două manuscrise din Biblioteca Academiei Române, prezintă, într'adevăr, unele pasagii identice cu părțile corespunzătoare din compilația atribuită de Kogălniceanu lui Nicolae Costin. În genere însă, compilația înfățișează o redacție mai dezvoltată. Cine este însă prelucrătorul, nu putem ști, în actualul stadiu al cercetărilor.

Cronica aceasta anonimă a fost absorbită în cronica lui Neculce, dar câtă deosebire între izvodul searbăd și între cronica, plină de vieță și de culoare a timpului, a lui Neculce!

BIBLIOGRAFIE. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene* (Nicolae Costin, Tudosie Dubău, Vasile Damian), în An. Acad. Rom., XXX, Mem. Sect. Ist., s. 2, București, 1907. Dovedește că, compilația atribuită de Kogălniceanu lui Nicolae Costin, este alcătuită în realitate din două părți și că număi partea ultimă, cuprinzând povestirea evenimentelor dintre 1709—1711 (domnia lui N. Mavrocordat și D. Cantemir), este opera lui Nicolae Costin. Partea dela început, cuprinzând istoria Moldovei dela 1661 (Dabija-Vodă) până la 1709 (Nicolae Mavrocordat), este o cronică anonimă, alcătuită în 1712, după izvoade deosebite, pe care le citează sub numele de: « izvodul lui Vasile Damian; izvodul lui Tudosie Dubău logofătul; izvodul lui Miron logofătul ». C. Giurescu, *Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron logofătul și Vasile Demian*. Extras din *Buletinul Comisiunii Istorice a României*, I, București, 1914 (cu biografia lui Tudosie Dubău și Vasile Demian). Un izvod al lui Miron Costin, povestind evenimentele petrecute dela Dabija-Vodă înainte, n'a existat; este o confuzie a compilatorului. Pentru biografia lui Tudosie Dubău a se vedea și datele noi pe care le aduce hrisovul lui Gr. A. Ghica-Vodă pentru Zahariești ot Suceava, publicat de Ghibănescu în *Revista Arhivelor*, I, nr. 2, București, 1925, p. 275—284, în care se lămurște neamul lui Tudosie Dubău, care se trage din Marica, fata lui Ion Hăra Vornicul și unde se pomenește și ginerele lui Tudosie Dubău: logofătul Gavril Miculescu.

Despre acești continuatori ai lui Miron Costin, a se vedea și N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, ed. II (1925), vol. I, p. 341—346.

în drum spre Țarigrad, unde pornise să-și aducă logodnica în țară, când veni, pe negândite, tragedia familiei sale: mama muria la Barboși, iar capul tatălui cădea sub toporul călăului.

Din porunca lui Constantin Cantemir, Nicolae Costin, care nu bănuia nimic din toate acestea, este arestat pe drum, adus la Iași și închis în beciul din curtea domnească, împreună cu frații săi și cu alți boieri bănuși a fi implicați în presupusul complot al lui Miron și Velișco Costin.

După ce s'a potolit însă zarva în Moldova, Cantemir a liberat pe feciorii lui Miron Costin, pe chezășia unor boieri de frunte. Dar dacă au scăpat din temniță cu vieță, n'au scăpat de năpăști. Vrajmașul înverșunat al tatălui lor, Iordache Ruset, vistiernicul lui Cantemir, arunca necontenit asupra lor, sub felurite pretexte, biruri peste biruri, încât, spune Neculce: « nu mai puteau prididi ». Văzând că n'au altă scăpare, « că se tot învășe vistiernicul de le cumpăra odoarele și satele, fără preț, că-i tot îngreuna cu dăjdiile », se hotărâsc să fugă pe ascuns. Cantemir, care prinsese de veste, repede steaguri de slujitori ca să-i prindă. Dar era prea târziu; feciorii lui Miron Costin izbutiseră să ajungă la cetatea Neamțului, unde se aflau în siguranță, apărați de garnizoana polonă, care străjuia cetatea. De acolo plănuiau să se furișeze în Polonia, când, în acele zile de restriște pentru ei, se întâmplă moartea lui Constantin Cantemir.

După domnia scurtă, de o lună de zile, a lui Dimitrie Cantemir, fugarii se întorc la vetrele lor, fiindcă apucase scaunul Moldovei Constantin Duca, pe a cărui soră a ceruse în căsătorie Nicolae Costin. Duca era tânăr, « ca de șasesprezece, șaptesprezece ani », ne spune Neculce, dar — adaogă cronica anonimă, « măcar că era om tânăr, iar foarte înțelept și prea învățat la carte elinească, negrabnic la mânie, nerăstitor ».

Constantin Duca primise domnia în primăvara anului 1692, (Martie 17) și, prins în preparativele logodnei sale cu Domnița Maria, fiica lui Brâncoveanu, zăbovește la Constantinopol mai bine de două luni. La începutul lui Iunie întră în Moldova și

¹ A se vedea discursurile reproduse la V. A. Urechia, *Miron Costin*, vol. II, p. 157—159.

² Despre o scrisoare a lui Mavrocordat către el, v. în Νέος 'Ελληνομνημύμων, III, 1906, p. 452.

își alcătuiește un divan numai din boieri tineri. În acest divan, Nicolae Costin, care înainte de uciderea tatălui său pornise spre Constantinopol, ca să ia în căsătorie pe sora lui Constantin Duca, capătă dregătoria însemnată de hatman al Moldovei. Curând după aceasta, se aduce la îndeplinire și proiectul, zăbovit prin urgia lui Constantin Cantemir: căsătoria lui Nicolae Costin cu Domnița Elena, sora Domnului. Neculce, care pe atunci era și el tânăr postelnic și a luat parte la căsătorie, ne spune că « a fost nuntă frumoasă domnească » și că « a luat parte și Doamna Anastasia, a răposatului Ducăi Vodă celui bătrân », mama Domnului, « cu alte fete mai mici ». În toamnă, se celebrează și căsătoria tânărului Domn cu fiica lui Brâncoveanu la Iași, unde « boierimea a două țări nuntiră trei săptămâni cu mari pohvăli și podoabe și cu feluri de feluri de muzice și cu pehlivăni de mirare în târg, în Iași ». La această nuntă, a luat parte, din partea miresei, alături de mama ei, Doamna Marica, și unchiul, învățatul stolnic Constantin Cantacuzino.

Din pricina risipei necugetate, domnia lui Constantin Duca merge însă greu și el este nevoit să arunce biruri noi peste țară. Nemulțumirile răsună până la Poartă, unde se adaogă și păra boierilor pribegi. Deci Turcii trimiseră un capegi-bașa, ca să strângă birurile, dar și ca să culeagă informații. Trimisul, scăpă vorba în Iași, că are asupra lui și « firman de mazilirea Domnului ». Atunci, în ceas de cumpănă, Domnul, cuprins de spaimă, chemă în grabă pe cumnatu-său Nicolae Costin hatmanul și, înțelegându-se amândoi, aleră — ne spune Neculce — « sfat rău ». Și într'adevăr, proverbul « unde nu este un bătrân la sfat, să-l cumperi », se adevărește și de data aceasta. Cei doi tineri — Domnul și hatmanul — trimiseră în taină ștafetă la cetatea Neamțului, unde se afla o garnizoană polonă, condusă de un moldovan, Moise Serdarul. Acesta, după îndemnul Domnului și al hatmanului său, se repede într-o noapte la Iași, cu 400 de jomiri, ca din propriul său imbold; lovește în faptul zilei pe neașteptate pe capegi-bașa; îi taie capul și pradă carvasăria¹ turcească. Dar taina n'a putut fi păstrată, mai ales că în cetatea Neamțului se aflau, ca pribegi, doi dușmani înverșunați ai Domnului: Iordache Ruset vistiernicul și Bogdan hatmanul, cumnatul lui Antioh Cantemir. Aceștia umplu lumea cu svonuri, povestind isprava lui Duca Vodă, și vestea ajunge până la Poartă.

Duca Vodă, dându-și atunci seama de greșeala făcută, se mânie pe cumnatul său, Nicolae Costin, și-l scoase din hatmanie. În zadar încearcă apoi să dregă lucrurile, prinzând un reimentar din oastea polonă de graniță, pe moldoveanul Turculeț, care ținea drumul Cameniței și pe care Turcii îl urmăreau de multă vreme, căci tocmai când, de bucurie, poruncise să « zică surlele, să bată tobele și să se sloboadă puștile », sosi un alt capegi-bașa, care puse să se închidă porțile și înfățișă firmanul de mazilire.

Noul Domn, hotărât de Poartă, era Antioh Cantemir. Duca Vodă fu dus la Constantinopol, iar Nicolae Costin, care la vechea ură a Cantemireștilor mai adăoga acum și faptul că era cumnatul Domnului mazil, nu mai putu rămâne în Moldova. El apucă drumul exilului și se opoși la curtea lui Constantin Brâncoveanu, socrul cumnatului său. Acolo a stat patru ani, (Dec. 1694—Sept. 1699) uneltind la Poartă, împreună cu Brâncoveanu și cu ceilalți pribegi moldoveni, răsturnarea lui Antioh Cantemir și readucerea în domnie a lui Constantin Duca. Intrigile, țesute cu dibăcie și cu pungi de bani, izbutesc să aducă din nou la domnie, în toamna anului 1701, pe Constantin Duca. Nicolae Costin se întoarce atunci în Moldova și își reia scaunul de hatman în divanul domnesc.

A doua domnie a lui Duca Vodă este însă și mai puțin norocoasă decât întâia. Soția sa, Doamna Maria, murise de ciumă

la Constantinopol, și Brâncoveanu cerea stăruitor ginerelei său să-și achite datoriile. Dădii noi, impuse țării, îl fac impopular și Duca Vodă, minat de datorii, de uneltrile Cantemireștilor, ale boierilor fugari și ale lui Brâncoveanu, este, pentru a doua oară, răsturnat din domnie, în 1703, și înlocuit cu Mihail Racoviță, vărul lui Iordache Ruset, cel ce pusese la cale omorul Costineștilor.

Sub acest Domn, Nicolae Costin care, în afară de animozitatea lui Iordache Ruset, mai era bănuț și din pricina legăturii lui de rudenie cu Domnul mazil, este scos din divanul domnesc și înlocuit prin Lupu Costache.

Domnia lui Mihail Racoviță durează numai doi ani și, în urma împăcării lui Brâncoveanu cu Cantemireștii, obține domnia Moldovei, în 1705, Antioh. Aflând de această numire, Nicolae Costin — care avea motiv să se teamă de uri ce veneau dela părinți și de răfuiala unor vechi socoteli de pe timpul când, fugar la curtea lui Brâncoveanu, a uneltit pentru răsturnarea lui Antioh Cantemir din prima domnie — fuge din Iași la Hangu, împreună cu solul muntenesc, aflător atunci în Moldova, Toma Cantacuzino, și cu vărul acestuia, paharnicul Ilie Cantacuzino.

Dar, până la sosirea sa în Iași, Antioh Cantemir institue ca locțiitor de Domn — caimacam, cum se zicea atunci — pe cumnatul său, Bogdan vornicul. Acesta, care pare să fi fost, după cum reese din paginile cronice, un om cu mintea așezată, repede cărți la Hangu, îndemnând pe Toma Cantacuzino să se ducă liniștit în țara lui, iar pe Nicolae Costin și pe ceilalți boieri fugari să se întoarcă fără nici o grijă la casele lor, că-i ia el pe seama lui. Acultând de acest îndemn, Nicolae Costin se întoarce în Iași și e înălțat de Antioh Vodă la rangul de vel vornic al țării de sus. Astfel, prin mijlocirea caimacamului Bogdan vornicul, se face împăcarea definitivă între fiii lui Constantin Cantemir și ai lui Miron Costin.

Nicolae Costin păstrează dregătoria în divanul Moldovei pe tot timpul domniei lui Antioh Cantemir; o pierde în 1707, la urcare în domnie a lui Mihail Racoviță. Dar în 1710, după ce luase Nicolae Mavrocordat locul lui Mihail Racoviță, Nicolae Costin este chemat din nou în slujba țării. Nicolae Mavrocordat abia îmbrăcase caftanul de domnie, când se întâmplă să moară tatăl său, Alexandru Exaporitul — marele tergiman, cum îi ziceau ai noștri — care încheiasă pacea dela Carlovitz între Turci și Creștini. Nevoit să mai zăbovească la Constantinopol câțva timp, până la înmormântarea tatălui său, Nicolae Mavrocordat însărcinează cu căimăcămia Moldovei pe Nicolae Costin, alături de Antohie Jora și de Ioan Buhuș logofătul. Astfel, Nicolae Costin ajunge acum pe treapta cea mai înaltă a vieții sale publice.

La 25 Ianuarie, Nicolae Mavrocordat sosește în Moldova și în prima Duminică, eșind dela biserica domnească, dela utrenie, și-a boierit, după obicei, boierii cei mari, făcându-l pe Nicolae Costin vornic mare de țara de jos. Contimporanul său, Axinte Uricarul, ne spune despre cronicar: « acel vestit carele era și din părinți blagorodnic și dintru sine cu adevărat împodobit cu învățătură », că îl avea Nicolae Vodă « întru deosebită dragoste și socotință ».

Pentru cultura lui deosebită și pentru cunoștințele de limbi, pe care nu le aveau ceilalți boieri de divan, Nicolae Costin este însărcinat totdeauna cu primirea solilor.

Astfel, în primăvara anului 1710, trecând spre Poartă ambasadorul Franței, marchizul Désalleurs, Nicolae Costin « pentru limba latinească — ne spune cronicar —, ieșindu-i mai sus de Copou înainte, cu slujitori, l-au petrecut până aice în oraș la gazdă ». Solul e primit apoi cu mare cinste în divan și petrecut de Domn și de oamenii săi până la Tighina. În același an, Iosif Potočki, voevodul Haliciului, întorcându-se din Ardeal,

¹ Biroul vamal turcesc, unde se adăposteau negustorii turci cu mărfuri.

unde fusese în slujba lui Rákóczy, după ce-și lăsase oastea la Cernăuți, vine spre Iași. Aci Mavrocordat, care avea să-i facă și lui o primire frumoasă, trimite înainte-i pe Nicolae Costin vornicul, ca să se înțeleagă cu el în limba polonă. Când voevodul din Kiev lăasă 3.000 de ostași să ierneze în capitala țării, Mavrocordat însărcinează tot pe Nicolae Costin să ia contact cu judecătorul oștirilor polone, pentru descurcarea plângerilor ce le aduceau neconținut târgoveții ieșeni.

Domnia lui Nicolae Mavrocordat durează însă numai un an. Aversiunea dintre Ruși și Turci avea să se deslănțuie în curând într'un războiu, și Turcii aveau nevoie în Moldova de un om devotat, care să cunoască în același timp rostul și obiceiurile țării, cu legături vechi și trainice în boierimea pământeană, și care să fie în stare să supravegheze mișcările lui Brâncoveanu. Acest om era Dimitrie Cantemir, vechiul adversar al lui Brâncoveanu.

Intrând în Moldova și alcătuindu-și divanul, Dimitrie Cantemir încredințează lui Nicolae Costin înalta dregătorie de vel logofăt.

Domnia lui Dimitrie Cantemir a fost însă prea scurtă pentru ca cei doi cărturari ai timpului, despărțiți prin ura părinților lor, să se poată apropia sufletește. Nicolae Costin a trăit și ei fiorul zilelor tragice pe care le-a îndurat Moldova întreagă, cu prilejul primului războiu al Rușilor cu Turcii. Dimitrie Cantemir, care fusese martor la dezastrul Turcilor, încheiat cu pacea dela Carlovitz și care era convins că Turcii se află pe panta decăderii, pune mari nădejdi în Petru cel Mare. Acoperindu-și toate mișcările, ca să nu fie simțit, și străduindu-se să păstreze mai departe încrederea Turcilor, el se sfătuiește numai cu boierii mai tineri din divanul său — între alții și cu Neculce, pe care îl făcuse atunci hatman — și intră în tratative cu Petru cel Mare.

Deși în cronică sa, Nicolae Costin îl face pe Dimitrie Cantemir singur răspunzător de năpasta adusă «cu socoteala lui cea grabnică» asupra Moldovei, năpastă care, credea el, «nu se va îndrepta mai în veci», totuși, din felul cum se apără Neculce, învinuit de contemporanii săi că el a sfătuit pe Cantemir să treacă de partea Rușilor, rezultă că toată boierimea nutrea gândul de a mântui țara de Turci, prin ajutorul creștinilor.

Nicolae Costin va fi luat și el parte la primirea lui Petru cel Mare; a venit și el cu ceilalți boieri ai țării la ospățul dat de Cantemir în cinstea Țarului «de s'a împreunat cu Țarul și le-au dires împăratul cu mâna lui tuturor câte un păhar de vin» de Cotnar cu pelin, care a plăcut așa de mult Muscalilor; a văzut și el pe Petru cel Mare, cercetând pe jos mănăstirile Iașului și, în sfârșit, a luat, și el parte la lupta dela Stănilești. Războiul s'a încheiat, după cum se știe, cu înfrângerea Rușilor și aceasta a silit pe cel mai mare cărturar al trecutului nostru să apuce, pentru totdeauna, drumul exilului. Numai câțiva dintre boierii săi — tineretul, care fusese dela început inițiat în planurile sale — l-a urmat în acest exil. Ceilalți boieri, între care și Nicolae Costin — unii înainte, alții după dezastrul dela Stănilești — au plecat în risipă, spre munte ori spre codri, pe unde-și trimiseseră familiile. Pe urma lor, cete de Tătari și Turci se revarsă peste Moldova, jefuind, robind, mistuind în flăcări sate și conace boierești. Această dureroasă pagină din istoria Moldovei se încheie cu venirea în a doua domnie a lui Nicolae Mavrocordat, cel ce, după cum știm, îl prețuia mult pe Nicolae Costin.

În noul divan al Moldovei, Nicolae Costin își păstrează locul dat de Dimitrie Cantemir, de mare logofăt, dar n'a avut parte să se bucure multă vreme de prietenia lui Mavrocordat, căci, după un an, mai precis, în Septemvrie 1712, ieșind în țară să-și cerceteze moșiile și bucatele, s'a bolnăvit și în câteva zile și-a plătit și el, cum zice cronicarul în graiul lui bătrânesc: «datoria cea obștească».

LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI DELA ZIDIREA LUMII PÂNĂ LA 1601

Miron Costin, întorcându-se în Moldova după vreo 20 de ani de exil, cu sufletul plin de iluzii, urzise planul de a scrie o vastă istorie a țării Moldovei dela descălecat până în timpurile sale; dar vitregia timpului prin care a trecut — «aceste cumplite vremi de acmu», — nu i-a îngăduit să-și îndeplinească în întregime planul, și atunci, în asfințitul vieții, văzând că timpul îi scapă, a trebuit să-și concentreze sforțările către două obiective: cartea *De neamul Moldovenilor din ce țară au eșit strămoșii lor* și continuarea letopisețului, de unde-l lăsase Ureche, până în timpurile sale. Moartea l-a surprins — am putea zice: cu pana în mână — muncind la încheierea definitivă a lucrărilor sale.

Cronica a rămas neterminată tocmai când venea la rând povestirea vremurilor sbuciumate și a evenimentelor dramatice la care el însuși luase parte activă; ultima pagină scrisă cuprinde domnia lui Ștefăniță Vodă, fiul lui Vasile Lupu, mort de lingoare (febră tifoidă) la Tighina. Cartea «De Neamul Moldovenilor» a rămas și ea neîncheiată. Capitolul al V-lea, penultimul: «De numele neamului acestor țări și de port și de legea creștinească de unde au luat» a rămas neterminat, iar al VII-lea: «Cât au trăit aceste locuri cu oameni după descălecarea lui Traian cu Romanii dela Italia», n'a fost scris nici el.

Opera lui Miron Costin trebuia deci reluată și ea avea nevoie, în orice caz, de o continuare și o încheiere. Această sarcină și-a luat-o cel mai învățat dintre fiii săi, Nicolae.

Apucându-se de lucru, Nicolae Costin a reluat ideea care muncise pe tatăl său în tinerețe, de a îmbrățișa istoria neamului dela origine până în timpurile sale, dar în același timp s'a gândit să lărgescă planul, încadrând începuturile neamului în istoria universală, începând — de unde ne-am fi așteptat mai puțin — dela *creațiunea lumii*. Evident că astăzi, după atâtea veacuri de evoluție a istoriografiei, această uriașă sforțare a lui Nicolae Costin ne apare stranie. Dar nu trebuie să pierdem din vedere că cele mai bune modele pe care el și contemporanii săi le avuseseră dinainte în școlile umaniste ale Poloniei — cronicile lui Długosz, Cromer, Bielski — atât de admirate atunci, începeau istoria Poloniei, după ce determinau mai întâi spița poporului între semințiile lumii dela creațiune. De altfel, toată istoriografia medievală, scrisă de oamenii Bisericii în limba latină, urmând modelele date de *cronografele bizantine*, se simțea datoare să lege istoria națională de istoria sacră.

Nenorocul lui Nicolae Costin a fost că, la două veacuri după ce Renașterea — întemeindu-se pe cele mai bune modele antice ale genului — împrăștiase erudiția teologică bizantină și pe cea a scolasticei medievale, el mai credea încă în trăinicia unui sistem care, încorporând istoria națională în istoria universală, dela zidirea lumii, căuta să fixeze locul pe care îl ocupă poporul respectiv în arborele genealogic al neamurilor dela creațiune.

Să-l urmărim deci pe Nicolae Costin în expunerea acestui arbore genealogic luat, și în bună parte tradus, după Strykowski....

Începe prin a înfățișa, în primul capitol, care privește zidirea lumii, ideile filosofilor și poezilor păgâni: Ovidiu, Thales din Milet, Eraclid, Aristotel, Corneliu Agripa — din care citează întrebarea: «oare ouăle sau păsările s'au făcut întâiu, de vreme ce nici ouăle fără păsări, nici păsările fără ouă, nu s'au putut naște?» — pentru ca, trecând prin filosofii thești, — în frunte cu Plato — să ajungă la Biblie și să expună creațiunea lumii după Sfânta Scriptură. Povestește potopul după Biblie, dar cunoaște și admite și alte potopuri, căci pune la contribuție și mitologia antică și se oprește mai îndelung povestind, după *Metamorfozele* lui Ovidiu, mitul lui Deucalion și Pira.

După ce, într'un al doilea capitol, se ocupă de «turnul Vavilonului» și de «împărțirea limbilor», trece la semințiile celor trei feciori ai lui Noe: Sim (cap. III), Ham (cap. IV) și Iafet (cap. V). Din Iafet, prin diferiți scoboritori, se trage Iavan «din care sunt ieșiți tot neamul Grecilor, iară Iavan pe jidovie se înțelege amăgitor sau viclean; pentru aceea Grecii sunt de neamul lor vicleni și amăgei»; pe de altă parte, dintr'un alt fecior al lui Iafet, din Gomor, se trag Sarmatii, Geții și Dacii, «de unde suntem noi Moldovenii».

După această lungă și complicată genealogie etnică, în care cele mai multe știri sunt luate din cronicarul polon Strykowski și de care autorul ei se simte mulțumit, cu toată truda ce i-a răpit, căci spune el: «ni se pare că am scris deplin, care nici la un letopiseț a țării noastre nime n'au ameliorat măcar cât de puțin din aceste ce am scris noi, cu multă osteneală, din oarecate cărți străine», trece, în capitolul al VI-lea, la Daci, strănepoții îndepărtați ai lui Iafet.

La acest capitol despre Daci, Nicolae Costin împrumută textul respectiv din opera tatălui său, pe care-l amplifică însă cu o mulțime de date mărunte, scoase în bună parte din Bonfiniu. Vorbește despre Geți; observă că numirile de cetăți dace se terminau în *dava*; descrie invaziile Dacilor în sudul Dunării; luptele lor cu Domițian; pomenește de Aurelius Fuscus — «Avrilie Fuscus» — și termină cu condițiile umilitoare impuse de Daci lui Domițian pentru încheierea păcii.

Capitolul VII: «Pentru împărăția Râmului și pentru hotarele ei», reproduce cuvânt de cuvânt capitolul II din opera lui Miron Costin. Capitolul VIII: «Pentru Italia, de unde au ieșit neamul Moldovenilor, după risipa Dacilor din locurile acestea», este în întregul său jumătate din capitolul prim al operei lui Miron Costin, pe când cealaltă jumătate alcătuiește capitolul IX («Pentru numele Moldovenilor și a Muntenilor, după ce au descălecat Traian»).

Tot astfel și capitolul X («Pentru Traian împăratul Râmului și pentru oștile lui ce au venit asupra lui Decebal, craiul Dacilor; și la ce vreme»), este o reproducere a capitolului IV din Miron Costin, însă cu rectificări și cu adaose. El așează astfel începutul războiului dacic — după Bonfiniu — la 102; știe că au fost două războaie cu Decebal; pomenește de Longin, care a urmărit sfârșimăturile Dacilor în retragere; cunoaște versiunea după care Decebal s'a otrăvit ca să nu cadă de viu în mâna Romanilor, dar, adaogă mai departe că: «eu am cetit cartea lui Marcu Aurelie, împăratul Râmului, pe urma lui Traian al patrulea împărat, în anii dela Hristos 161, și scrie cum să-l fi dus la Râm pe Decebal craiul împreună cu un fecior al lui, arătându-se Traian împărat biruitor asupra lui»¹. Primește — mai departe — dela tatăl său, amplificând-o însă, legenda despre originea romană a Litvanilor, aducând mai multă precizie în citate: «scrie Stricovskie la cărțile II a istoriei sale, cap. V, De Litva, aducând martur istoriei sale pe Długosz și Cromer, la cartea III, fila 61». Pomenește apoi, după Bonfiniu, de columna ridicată de Traian în Roma «întru pomenirea acei biruințe asupra Dacilor»; îi dă dimensiunile și știe că pe ea este săpată toată istoria Dacilor. Încheie, pomenind de «o piatră de marmură, în zilele lui Constantin Duca, cu slove săpate latinește», pe care pretinde că a descris-o astfel: «Împăratului, Cesarului, bunului, fiului a Nervii, lui Traian fericitului...»

Trecând, într'un alt capitol — al XI-lea — la cetăți, Nicolae Costin rezumă și prescurtează capitolul al V-lea din cartea tatălui său, adăogând doar după «Bonfiniu, istoricul ungar, în cartea X, capitolul II, De lucru Ungurilor», că: «Ludovic, craiul unguresc, ca să poată stăpâni fără de grijă pământeni»,

a pus de a zidit cetatea Severinului, care era risipită, precum și o alta pe Prut, pe care n'o poate identifica.

În cartea lui Nicolae Costin, capitolul respectiv despre cetăți, din scrierea tatălui, este în așa fel rezumat și prescurtat, încât apare ca ceva străin, care nu s'ar îmbina organic în structura operei. Într'adevăr, el vorbește aci de Chilia și Cafa, care au fost zidite de Genevezi; de Turnul Neoptolemul, înlăturând identificarea făcută de tatăl său cu Tatar-Bunarul de pe Călnic și care ar fi fost ridicat de Neoptolem, fiul lui Mitridate; amintește, în sfârșit, de rezidirea Severinului prin Ludovic al Ungariei, dar înlătură — cel puțin judecând după singura ediție pe care o avem dinainte, a lui Kogălniceanu — tocmai partea cea mai importantă: inscripțiile și monetele romane, găsite în vechile cetăți și care toate constituiesc o dovadă palpabilă despre vechimea cetăților, ca rămășițe ale așezării și culturii romane în țările noastre și deci despre latinitatea neamului.

Capitolul al V-lea din Miron Costin: «Despre numele neamului acestor țări și de port», până la pasajul unde se vorbește despre limbă, a intrat și el cuvânt de cuvânt în prelucrarea fiului său, dar Nicolae Costin a găsit cu cale ca, după dovezile despre romanitate, scoase de tatăl său din numirile poporului și din port, să adauge o scurtă istorie a împăraților romani dela Traian, — luată după *Analele eclesiastice* ale cardinalului Baronius, un scriitor de mare valoare, care trăise cu un veac mai înainte (1538—1607). Această parte istorică merge până la Gallian, când Dacia este bântuită cu furie de invazii. Ea nu este însă bine prinsă în osatura operei și face impresia unor lucruri străine de concepția fundamentală.

În capitolul următor (al XIII-lea): «Pentru risipa Daciei ce era de Traian descălecată», cronicarul trece la invaziile barbarilor în Dacia. Vorbește mai întâiu de Goți, «care au venit din părțile de Miază-Noapte în câmpii dintre Nipru și Volga, gonind pe Ruși și pe Poleați»; primește din cronică unguerească o bizară și naivă legendă despre descendența Hunilor din Faunii și Satirii pădurilor; povestește invazia Hunilor; amintește pe Atila, «biciul lui Dumnezeu, spaima lumii», și încheie cu invazia Bulgarilor, cu trecerea și așezarea lor în sudul Dunării și cu ridicarea zidului de piatră prin porunca împăratului bizantin Anastasie... «și până astăzi se cunosc unele semne de ale aceluși zid». În încheierea capitolului, revine asupra lui Atila, povestind năvălirea Hunilor asupra Romei.

În antepenultimul capitol (XIV), revine la textul tatălui său și, după ce arată retragerea populației romane peste Dunăre, din ordinul lui Aurelian, socotește timpul cât a trecut dela retragerea populației, până la descălecatul lui Dragoș, răstimp în care țările noastre ar fi rămas pustii. Capitolul următor (XV) prezintă, după cronicile leșești, întemeierea Poloniei, iar ultimul (XVI) povestește decălecatul al doilea al țării Moldovei.

Din expunerea sumară pe care am făcut-o acestei părți din opera lui Nicolae Costin, se poate vedea și metoda lui de lucru și scopul pe care el îl urmărea. La problema începuturilor neamului, el ia pedeantregul textul tatălui său, cuvânt de cuvânt, intervertind însă ordinea capitolelor astfel:

Miron Costin:	Nicolae Costin:
I. Italia . . .	VIII
	IX
II. Râmul . . .	VII
III. Dacia . . .	VI
IV. Traian . . .	X
V. Cetățile . . .	XI
VI. Numele, portul, legea	XII

La cele 6 capitole ale lui Miron Costin, Nicolae a mai adăogat încă 9, dintre care primele 5 sunt menite să lege originea popo-

¹ Citatul e luat din *Cronica lui Pomnilor a lui Guevara*, pe care N. Costin l-a tradus în românește.

rului român de creațiunea lumii și să stabilească locul pe care, prin strămoșii săi Daci și Romani, îl ocupă în arborele genealogic al semințiilor dela Adam și Eva. Cele 4 capitole finale se referă la împărații Romani până la părăsirea Daciei; la invazia barbarilor în Dacia; la descălecarea Poloniei și la începuturile statului moldovenesc prin descălecatul lui Dragoș, adică a vrut să lege cucerirea Daciei de descălecarea Moldovei.

Dar această prezentare a materialului moștenit dela tatăl său într'o nouă orânduire și mai ales adaosele făcute la început și la sfârșit, ne luminează mai bine năzuința lui Nicolae Costin, cu totul deosebită de a tatălui său. Miron Costin, apucându-se să prelucreze începutul letopisețului său dela Traian, pe care-l urzise în tinerețe, voia să dea, în amurgul vieții, o operă de caracter polemic, să răstoarne basna lui Simion Dascălul și să illustreze contemporanilor din Moldova obârșia strălucită a neamului lor. Nicolae Costin urmărea alteceva. El avea ambiția să scrie, după modelul pe care i-l ofereau cronicile Ungariei și ale Poloniei, o vastă operă istorică, sortită să fixeze rostul neamului în istoria lumii dela origine, adică dela creațiune.

Dacă acesta este punctul său de vedere, atunci deosebiriile dintre el și tatăl său în tratarea aceleiași probleme sunt firești și explicabile: la Miron Costin materialul este strâns încheșat în jurul ideii centrale: spulberarea legendei jicnitoare pusă în circulație de Simion Dascălul; reconstituirea adevărului istoric și dovedirea originii romane. De aceea, din pana lui Miron Costin, svâcnește indignarea împotriva bârfitorilor neamului, uneori sub forma unei caustice ironii. La Nicolae Costin, caracterul polemic dispare, iar argumentarea originii romane devine în chip firesc mai deslănată, prin îngrămădirea materialului menit să lege istoria națională de istoria universală, căci el urmărește o operă de erudiție. Acest caracter de erudiție al operei lui, se vedește și în mulțimea și varietatea surselor utilizate. El citează în opera sa o mulțime de izvoare antice, medievale și moderne, — latine, ungare și polone: Herodot, Ovidiu, Cicero, Berosius (Flavius Iosephus), Iulius Capitolinus, Baronius, Bonfinius, Laurentius Toppeltinus, Ioan Magnus, Arhiepiscop de Upsala, Dhugosz, Bielski, Paszkowski, Strykowski, Kromer, Michowski și mulți alții, pe care de multe ori îi traduce verbal. Citatele sunt la el mai totdeauna indicate precis.

În concepția lui Nicolae Costin, «Cartea pentru întâiul descălecat» este deci începutul unei mari istorii a neamului — ceva asemănător cu modelele polone, care i-au stat la îndemână. Ea este continuată, în manuscrise, prin istoria Moldovei; dar cum materialul privitor la răstimpul dela al doilea descălecat încoace fusese adunat și prelucrat de Grigore Ureche și de Miron Costin, Nicolae Costin se mărginește și aci să copieze numai cronicile predecesorilor săi, amplificându-le însă mult cu știri și capitole noi, luate din izvoare pe care aceia nu le avuseseră la îndemână.

Pentru istoria Moldovei dela întemeiere până la Aron Vodă, Nicolae Costin a luat cronica lui Grigore Ureche în compilația lui Simion Dascălul, la care însă a făcut adaose, omisiuni sau completări. Astfel, suprimă capitolul despre descendența Românilor din tâlharii dela Roma, atacat cu atâta vehemență de Miron Costin; adaogă, la domnia lui Alexandru cel Bun, unde se povestea că Domnul moldovean a trimis ajutor regelui polon contra ordinului Teutonilor, un întreg capitol despre «Crijaci», menit să explice ce era ordinul Teutonilor. Povestind apoi alegerea succesorului lui Ioan Albert la tronul Poloniei, Costin introduce un alt capitol nou despre ceremonii ce se obișnuiau în Polonia la alegerea și încoronarea regilor: «Obiceiuri la craiu nou». Tipicul acestui original își are originea într'o colecție de texte medievale *Ordo Romanus*, alcătuită sub auspiciile Bisericii papale, și răspândită în toate țările catolice, adaptându-se firește la tradițiile și condițiile naționale,

În Polonia textul a fost tradus și adaptat de ilustrul episcop al secolului al XV-lea Zbigniew Oleśniski. Nicolae Costin l-a încorporat în cronica sa după versiunea polonă a cronicii lui Alexandru Gwagnin, eliminând însă unele molitve lungi și plicticoase.

Dela domnia lui Despot Vodă înainte, adaosele lui Nicolae Costin sporesc în mod considerabil și îmbogățesc — după cum recunosc înșiși istoricii — cu elemente de informație nouă și interesantă, istoria Moldovei.

În același chip amplifică el și partea din cronica tatălui său, până la anul 1601, unde se oprește compilația lui Nicolae Costin.

Pentru adaosele sale, Nicolae Costin s'a folosit de izvoare polone neutilizate de predecesorii săi — în primul rând de Michowski pentru secolul al XV-lea și de doi compilatori unguri, cari acum erau utilizați întâia dată, pentru istoria moldovenească: Wolfgang Bethlen și Istvánffy.

Adaosele făcute de Nicolae Costin în opera predecesorilor săi nu sunt totdeauna fericite, fiindcă uneori ele nu se îmbină armonic în restul materialului. Cu deosebire excursiile în istoria universală, prea lungi, deviază subiectul și vădesc erudiția scriitorului, dar nu dau pe față talentul lui literar. Ceea ce scade cu mult valoarea acestei opere istorice a lui Nicolae Costin, este faptul că el încorporează în lucrarea sa cronicile lui Ureche, în compilația lui Simion Dascălul și a lui Miron Costin cuvânt de cuvânt. El nu prelucrează materialul predecesorilor săi, ci îl copiază, amplificând numai acolo unde poate. Cu alte cuvinte, el nu este aci un istoric original, ci un *compilator*. Este drept, că pe vremea sa noțiunea de proprietate literară nu avea sensul pe care-l are astăzi; — (amintim aci procesul lui Strykowski cu Guagnini, vezi vol. II, p. 142). Dar pentru a da judecata definitivă asupra operei lui trebuie să ținem seamă de faptul că Nicolae Costin n'a avut norocul și timpul să dea forma definitivă compilației sale, fiindcă viața lui a fost destul de sbuciumată, iar moartea l-a surprins înainte de vreme, la vârsta de 50 de ani.

Pentru a caracteriza mai precis personalitatea sa literară, trebuie să examinăm mai pe larg, partea originală din opera rămasă dela el: *Cronica domniei lui Nicolae Mavrocordat și Dimitrie Cantemir*.

CRONICA DOMNIEI LUI NICOLAE MAVROCORDAT ȘI A LUI DIMITRIE CANTEMIR. Nicolae Mavrocordat era fiul marelui dragoman, Alexandru Exaporitul, care înainte de a intra în slujba Porții, își făcuse studiile la Padova, unde învățase medicina și care a lăsat mai multe scrieri științifice — una despre circulația sângelui. În casa părintească, unde domnea astfel răvna pentru cultură Nicolae Mavrocordat a primit, împreună cu frații săi, o instrucție, aleasă; o soră a lui a studiat și ea medicina. A fost un Domn iubitor de cultură. Sulzer ne spune că avea o bibliotecă în valoare de 600.000 lei; între volumele de preț, se aflau și multe rarități, precum o Biblie coptă din veacul al III-lea. Ii plăcea să se simtă înconjurat de cărturari, pe care-i căuta și-i aducea la curtea sa și, urmând pilda tatălui său, a fost el însuși un scriitor erudit de opere cu caracter filosofic-moral.

Era deci firesc ca învățatul Domn și cărturarul Nicolae Costin, care se împărtășise și el din erudiția timpului său în școlile umaniste ale Poloniei, să se apropie sufletește.

Și de fapt, dintre toți Domnii sub care a slujit Nicolae Costin, Mavrocordat a fost acela care l-a prețuit mai mult. Faima despre cultura lui Nicolae Costin ajunsese până la Mavrocordat, încă înainte de a nu pleca din Constantinopol. Înainte de a se urca în scaunul Moldovei, silit să zăbovească în Țarigrad cu împrejurările triste ale morții și înmormântării tatălui său, Nicolae Mavrocordat trimite cărți în Moldova pentru a însărcina pe Nicolae Costin cu căimăcămia. După sosirea în Iași, Mavro-

cordat, constituindu-și divanul domnesc, încredințează lui Costin dregătoria cea mai însemnată, de mare vornic al țării de jos, și, în tot cursul primei sale domnii, Nicolae Costin este însărcinat, — nu numai pentru cunoștințele lui de limbi străine, ci și pentru încrederea pe care Domnul o avea în el, — cu primirea solilor străini.

Luând asupra-și sarcina de a scrie letopisețul domniei lui Nicolae Mavrocordat, Nicolae Costin a făcut-o nu fără iubirea și stima pe care o avea pentru Domnul care-i arătase atâta prețuire: «Era cinsteș om și în filosofii și în istorii — spune el «despre Mavrocordat — și într'altele ce se cade a ști un Domn, era «deplin învățat; știa și câteva limbi... și om dumnezeesc, «păzea tare Biserica; la mâncare și la băutură foarte puțin; «spre sfintele biserici și mănăstiri scăpătate, milostenie făcea; «spre săraci și spre văduve cu milă era. Dară era grabnic la «mânie, și mai ales asupra acelor ce-i cunoștea că mâncau banii «Vistieriei și spre cei ce făceau strâmbătăți și supărări săracilor «și spre cari erau neascultători la poronci. Era fără preget și «cu priveghere la trebile ce erau a țării; gata și cu nevointă a «plini poronci împărătești...».

Și încheie acest portret: «Nu odată se seamănă și se seceră «și nu odată se altoiește pomul și se culege dintr'insul rodul; «așa și noi, toată averea noastră o am cheltuit în trebile țării «și avem răbdare. Trebuie și dumneavoastră să rugați pe «Dumnezeu să trăim și noi în domnie și pe urmă veți cu- «noaște și dumneavoastră și placul ostenelelor voastre și în- «temeierea caselor dumilor voastre...».

Deși domnia lui Nicolae Mavrocordat a fost o domnie pașnică și cronicarul nu are de înregistrat decât doar câteva primiri de soli și hărțuiele cu boierii, pe care Domnul străin de țară îi bănuia de necredință și care, în același timp, asupreau țara cu autoritatea dregătoriei lor, totuși Nicolae Costin a moștenit ceva din darul de povestitor al tatălui său și știe să prezinte cu interes fapte care pun în lumină tactul lui Nicolae Mavrocordat.

Cu deosebire este dramatic povestită întemnițarea trușului boier Iordache Ruset vornicul, care înălțase și răsturnase mai mulți Domni în Moldova, intrigase împotriva boierilor, stinsese mai multe case, numai pentru ambiția de a-și menține influența. Cronicarul începe prin a arăta cum, la început, boierii, văzând pe Iordache vornicul, «nelipsind din voroave cu Nicolai Vodă», intraseră la grije, zicând: «Săracii de noi, iar au încăput Iordache vornicul și la acest Domn». Pomeniște apoi cum Iordache Ruset urzea intrigi și cum îndemnase pe Turcii din carvasaraua din Iași să se plângă la Poartă împotriva lui Mavrocordat și cum într'o zi, venind un agă din Constantinopol, Iordache a crezut că aduce firmanul de mazilire a Domnului și a trimis ca să vadă «ce se lucrează» la curte, oamenii săi, între care și pe nepotul său Iordache Aga, care era țarigrădean și știa turcește. Feciorii vornicului au avut cutezanța de a intra chiar în «casa cea mare», în care turcul avea să se întâlnească cu Nicolae Vodă. Aflând această îndrăzneală și mai având și alte motive, Domnul a poruncit vâtafului de aprozi să închidă pe Iordache Ruset și pe nepotul său Iordache Aga. În același timp, a trimis și pe postelnicul său în spătarie, ca să ia toiagul lui Antiohie Jora, socrul lui Iordache Aga, și «să-l pună și pe el la popreală» în Vistierie. Boierii aflați atunci la curte, văzând aceste neașteptate arestări, rămân încrămeniți și, sfătuiindu-se îndesine, purced fără zăbavă la Domn și se roagă pentru hatmanul Antiohie. Domnul îl iartă și îl sloboade; patru zile mai târziu, liberează și pe ginerele aceluia, Iordache; numai Ruset rămâne întemnițat. Pentru a potoli nedumirirea boierilor, câteva zile după aceasta, îi cheamă la curte «în casa cea mare» și li se destăinuie astfel: «Între voroavele ce aveam cu Iordache vornicul, — începe Domnul — niciodată de bine de dumneavoastră nu mi-a grăit, văzându-vă pe dumneavoastră de noi

trași cu dregătoriile curții». Și urmează apoi povestirea unei scene într'adevăr patetice, când Domnul, ridicând puțin ișlicul în mână, se adresează pe rând boierilor astfel: «Martur pui pe Dumnezeu, cum dumitale acest fel de hulă îți da; dumitale așijderea, fel de fel de hulă (înșirând pre câți erau boieri chemați la acea voroavă) de sta cu voroavele lui, Iordachi, să vă depărtez pre dumneavoastră de lângă mine». Apoi Domnul scoate cărțile găsite la casa lui în ziua arestării și în care fratele său Scarlathe din Constantinopol îi scria că «el nu doarme, ci umblă tare pentru ca să mazilească pre Nicolai Vodă». Aceasta dă curaj celor asupriți de Iordache vornicul să se plângă și, în curând, în divanul cel mic, fiind și țara câtă se tâmplase, se citește cartea iscălită de boieri prin care se plâng cum Iordache și frații săi, străini de țară, «fiind el vreme îndelungată puternic aice în țară, învrăjbitor de Domni, de nu se mai satură cu vremea, au supus toate casele boierești și au stins și câteva». Citindu-se acestea toate în divan, a întrebat Nicolae Vodă pe Mitropolitul, care era de față în divan, ce fel de pedeapsă prevede pravila pentru vinovăția lui Iordache Ruset. Și după ridicarea divanului, ducându-se Mitropolitul acasă și cercetând pravila, «a scris cu slova lui», din dosul cărții de păra contra lui Iordache, pe care i-o dăduse Domnul, «cum pravila scrie: dovedindu-se aceste asupra lui Iordachi Vornicul: moartea!».

Mavrocordat trimite cartea de păra cu sentința scrisă de Mitropolitul lui Iordache Ruset, în temniță, să o citească și să-l întrebe ce are de răspuns. Dar trușul boier, în loc să se cumițească și să răspundă cu blândețe — căci, adaogă cronicarul: «cu blândețe, ca bumbacul se moloșează și se îmblânzeș inimile Domnilor» — răspunde semeț, că toate sunt minciuni. Aflând acest răspuns, Domnul se mânie foc și, chemând de sârg pe buluc-bașa, poruncește să-i taie limba. Dar intervenirea boierilor de divan, care se aflau la curte, îl scapă pe urgisit de această pacoste.

Cronicarul domnesc povestește apoi în jurul acestei drame, un alt episod senzațional, care de data aceasta pune în lumină clemența Domnului străin de țară. Pe când Iordache zăcea închis în odaia buluc-bașei, un căpitan de seimeni, Horopceanu, trecând prin dreptul odăii — «poate să fi fost și beat», lămu-rește cronicarul — strigă: «Să ni-l dea Vodă să-l ucidem cu petre pe Iordachi; sau vom strica rățezile și-l vom ucide acolo în odaie, că ne-au mâncat și ne-au sărăcit el cu frații lui, și nu se mai satură de Domni». Aceste cuvinte, ajungând până la urechile Domnului, «îndată au poronci de-l puse la închisoare pre Horopceanu și pre alții ce fusese cu dânsul». Și, deși atunci și boierii stăruiau să nu iasă cu zile Iordache Vornicul, totuși Neculai Vodă, «nevoind să-și împlante mâinile în spurcat sângele lui» și «socotind dint'răcele cuvinte a Horopceanului să nu se facă vreo năvală asupra lui Iordachi să-l omoare țara, au poruncit de l-au mutat înlăuntru în curte, la odaie, sub scări despre casele Doamnei». Acolo a zăcut închis ticăitul boier până la mazilirea lui Mavrocordat, care este iarăși povestită cu amănunte interesante, ca dela un martor ocular:

«Era într'o joi la divan, Nicolai Vodă. Și acolo, judecând «două rânduri de oameni, văzură boierii, care se tâmplase la «divan, cum au venit un copil din casă de au spus Postelnicului «celui mare, cum au intrat doi Turci drept la odaie, unde este «închis Iordachi Vornicul, de au sfărâmat rățezile și au intrat «înlăuntru, la Iordachi. Aceste, spuindu-le acel copil de casă «Postelnicului în taină, și Postelnicul cel mare au șoptit lui «Nicolai Vodă. Și îndată s'au sculat dela divan, însă nemică «schimbat din față; iară boierii, care se tâmplase la divan, îndată «au priceput mazilirea domniei, și o seamă au ieșit pe poarta «despre Sfântul Nicolai, că celelalte porți acmu erau închise».

A doua zi, strângându-se boierii la curte, au aflat caimacamii puși de noul Domn, Dimitrie Cantemir, și anume: Iordache

Vornicul, cel care stătuse până atunci în temniță, Antiohi Jora Hatmanul, — cuscru lui Iordache, — și Dabija Paharnicul. Lui Mavrocordat i-a fost însă cruțată umilinta de a i se citi firmanul de mazilire la divan, « în iveala tuturor ».

Cronicarul nu uită să înregistreze apoi toate acele fapte mărunte, care proiectează o lumină simpatică peste acest Domn țarigrădean, străin de țară și de neam. El ne spune bunăoară cum, luându-și ziua bună dela boierii care l-au petrecut, « au « zis, jurându-se, cum n'au avut gând rău, nice spre boieri, nice « spre țară, iară cine i-au greșit să fie toți iertați ». După ce a « ieșit cu mazilia din Iași spre Țarigrad, în apropiere de Galați, « la Piscu, i-au ieșit înaintea oamenii, care trăiau în pribegie prin « țări vecine și pe cari Nicolae Vodă îi adusese în țară, cu « cărți « de tocmeală ». Ei se duc înaintea lui Iusuf Aga, turcul care ducea pe Domn la Poartă, plângându-se de strâmbătatea ce s'a făcut: « — Era un Domn de se ținea de cuvânt; ne-au adus cu cărțile sale; ne-a așezat în țară; acmu ne vor risipi alții ». La Galați fi sosesc scrisori dela pricetenii dela Poartă « precum să nu-și facă inimă rea de mazilie, căci așa această dată au împins vremile; iară fără zăbavă va fi iar Domn ».

Și după ce zugrăvește portretul sufletesc al Domnului, pe care l-am expus mai sus, încheie, arătând cum încă dela întoarcerea lui în Moldova, a luat apărarea celor obijduiți cu strâmbătăți, cum după cei cari nu voiau să vie de față la divan, trimitea « oameni domnești cu ciubote », de-i aducea fără voia lor; cum, văzând divanurile strașnice, cei vinovați, când îi apucau cei asupriți cu « haide la divan! », fie că erau « mai de frunte din boieri », fie că erau « mai de gios, scoteau banii din buzunar de se împăcau ». « Numai mâncătorii — adaogă cronicarul — aveau voe rea, că nu puteau mânca, ca în zilele denainte altor Domni ».

Cu totul în altă lumină este înfățișată domnia lui Dimitrie Cantemir. Nicolae Costin recunoaște că noul Domn era « om isteț și știa carte turcească bine », — dar atât. Este într'adevăr curios că acești doi erudiți ai Moldovei nu s'au putut apropia sufletește și nu s'au înțeles. Am putea zice, parafrazând o vorbă a lui Miron Costin: « Mai curând pot încăpea pe un covor zece derviși, decât doi cărturari români din veacul al XVIII-lea ».

Erau însă — trecând peste erudiția lor de dursă cu totul diferită — multe lucruri care-i despărteau.

Mai întâiu, Dimitrie Cantemir era încă tânăr pentru domnie, — abia avea 36 de ani, — pe când Nicolae Costin trecuse de 50 de ani. Apoi, Dimitrie Cantemir, care fusese de față la dezastrul turcesc încheiat cu pacea dela Carlovitz și care, în debandada fugii, își pierduse « agarlâcul », simțise decăderea Turcilor și, în mediul cosmopolit dela Constantinopol, avusese prilejul să se informeze despre puterea crescândă a Rușilor. Apucând domnia în preajma primului războiu dintre Ruși și Turci, el intrase în țară urmărind planuri mari și îndrăznețe, pentru care se cerea puterea convingerii și avântul cald al tinereții. El nu se putea încrede, pentru planurile sale care abăteau dintr'odată cursul istoriei moldovenești într'o direcție cu totul nouă, în bătrânii boieri, prea cumiți pentru inovații îndrăznețe, și încă în cei ce fuseseră sfetnicii de credință ai rivalului său din Constantinopol, Nicolae Mavrocordat. El păstrează o bună parte din divanul lui Mavrocordat; îl ridică pe Nicolae Costin la rangul de mare logofăt al Moldovei, îi dă toată cinstea convenită unui mare boier, dar se păzește de a-i încredința gândurile. Pentru confidențe, el își alege pe boierii cei mai tineri din divan și, în primul rând, pe agerul Ioan Neculce. După ce dibuiește terenul și hotărăște să treacă de partea Rușilor, Dimitrie Cantemir încredințează dregătoria de mare hatman lui Ioan Neculce și trimite pe cumnatul acestuia pe Ștefan Luca Vistiernicul, la Petru cel Mare, ca să întărească alianța prin jurământ. Numai după ce Rușii au trecut Prutul la Zagarancea, Cantemir a de-

stăinuit planul său boierilor mai sprinteni din divan, care rămăseseră pe lângă el, în Iași.

Era firesc deci ca Nicolae Costin să nu vadă cu inimă ușoară cum Domnul trece peste el, marele logofăt, și peste ceilalți boieri mai în vârstă: « Dumitrașcu Vodă taine numai cu sfetnicii săi cei tineri, ca și dânsul, făcea », notează cu acrime Nicolae Costin.

Amărăciunea față de Domn se vede și din chipul cum ține să vorbească despre colegul lui de divan, hatmanul Ioan Neculce: « Dumitrașcu Vodă îndată au luat cu sine pre hatmanul său, pre Ioan Neculce », sau: « Și au purces Dumitrașcu Vodă decuseară cu Ioan Neculce hatmanul, sfetnicul său ». Iar când povestește ruina întinsă peste Moldova, după înfrângerea dela Stănilești, isbucnește în imprecția: « Să plătească Dumnezeu sfetnicilor care au cârmuit pe Dumitrașcu Vodă ».

Privind domnia lui Dimitrie Cantemir sub acest unghiu de vedere și ținut departe de gândurile intime ale Domnului, cronica lui Nicolae Costin nu înfățișează același interes pe care îl prezintă cronica lui Ioan Neculce, care a fost sfetnicul de încredere al lui Dimitrie Cantemir. Dar, deși privește lucrurile de departe și cu sentimente turburi, totuși el prinde și fixează amănunte interesante, care întregesc cunoașterea personalității lui Dimitrie Cantemir, sau contribuiesc la reconstituirea domniei sale. Așa de exemplu, ne spune că Dimitrie Cantemir, după ce a intrat în Iași și au venit boierii — după obicei — să-i sărute mâna și poala în divanul cel mare, « le-a făcut voroavă singur la toți » căci, adaogă cronicarul, « era slovednic la aceste, zicând să fie unii către alții întru dragoste, pofind pre cei bătrâni ca pre niște părinți, pre cei de vârsta sa ca pre niște frați, pre cei mai tineri ca pre niște fii, arătând ce ar fi folosul unirei boierești ».

Interesant povestită este scena întâlnirii lui Dimitrie Cantemir cu Petru cel Mare în Iași:

« Și în curte la scări s'au adunat cu împăratul, de i-au sărutat « mâna și împăratul l-au sărutat pe cap, luându-l în brațe și « ridicându-l sus cu o mână, fiind Dumitrașcu Vodă om scund « și împăratul om de fire întru toate șifași ».

Nicolae Costin a luat și el parte la masa pe care țarul a dat-o, la conacul său, în cinstea lui Dimitrie Cantemir și a boierilor săi și unde boierii s'au legat și au iscălit « universalul », prin care primeau ca Domn veșnic « pe Dumitrașcu Vodă și pe seminția lui », dar — adaogă cu răutate: « Iară măcar că au fost postul lui Sfeti Apostol Petru, cu toții au mâncat carne și mare benchet au făcut toată ziua aceiași, și acolo au mas; iară peste noapte aceea n'au scăpat fără pagubă mai niciun boier și nefurat de Moscali: cui pistoale, cui rafturi, cui epingele, nice boier, nice slugă ».

După ce povestește sfârșitul nenorocit al luptei dela Stănilești, Nicolae Costin insistă cu deosebire asupra părjolului care s'a abătut atunci asupra Moldovei: invazia neașteptată a Tătarilor, cari au surprins oamenii pe câmpuri, ieșiți la secere; i-au târît în robie cu duimul; au prefăcut în scrum și cenușe casele; au prădat și jefuit până și mănăstirile: « n'au rămas la sfintele mănăstiri nice clopote, nice uși, nice un her și până în jilțuri și sfintele icoane le-au fărâmat și le-au ars de istov, cu foc. Iară târgul Bârladului și mai rău au pățit, că au rămas numa pajiște... țara de gios au căzut toată la robie, care povestesc bătrânii, că mai au covârșit prada care au fost în zilele lui Vasile Vodă » Și încheie, după acest tablou al prăbușirii, — cum era de așteptat: « Acest bine au agonisit țării Dumitrașcu Vodă cu socoteala lui cea grabnică, de nu se va îndrepta mai în veci ».

CEASORNICUL DOMNILOR

Nicolae Costin a îmbogățit literatura românească și cu prelucrarea unui roman spaniol, cel dintâi roman occidental care apare în literatura noastră. Romanul este opera marelui

scriitor al veacului al XVI-lea, Antonio de Guevara, episcop de Cadix și predicatorul lui Carol Quintul, și poartă titlul în originalul spaniol: *Il libro aureo del grand Emperador Marco Aurelio con el Relox de Principes* (Cartea aurită a lui Marcu Aureliu cu Ceasornicul Domnilor). Autorul pretinde în prefață că ar fi descoperit manuscrisul operei sale, după îndelungate cercetări, în biblioteca din Florența, printre cărțile grecești lăsate de Cosma de Medicis.

Povestea unui manuscris grecesc descoperit în Florența, era o mistificare literară asemănătoare cu aceea de care au făcut atâta uz, în vremurile apropiate de noi, romanticii.

Pretinzând că opera sa are la bază un manuscris grecesc și revendicând numai paternitatea stilului, Guevara a voit să treacă toate ficțiunile imaginației sale ca fapte reale și să atragă atenția asupra operei, care ar fi înfățișat vieța istorică și actele autentice ale împăratului roman. Opera cuprinde vieța romanțată a marelui împărat, în care însă sunt încadrate sfaturi privitoare la educația tinerilor principii și la normele de călăuzire în conducerea familiei și a statului.

Vieța lui Marcu Aureliu, în liniile ei mari, este expusă într'un prim capitol, după care urmează o serie de scrisori ale împăratului către diferite persoane, de pildă: una către prietenul său Pollion, privitoare la creșterea pe care a primit-o în anii copilăriei dela profesorii săi; o alta către tovarășul său de studii, regele Siciliei, și multe altele.

Sunt și câteva scrisori galante, presupuse că ar fi fost adresate de înțeleptul împărat în ceasurile de libertinaj, curtezanelor romane — Bohemia și altele — în societatea cărora și-ar fi petrecut anii tinereții. Aceste rânduri de dragoste, în afară de cămin, care n'au niciun tenfei în realitatea istorică și diformează personalitatea stoicului împărat, au plăcut așa de mult societății spaniole din vremea lui Carol Quintul, încât, chiar după ce Guevara le-a scos din opera sa — regretând chiar că le-a plâsmuit — ele au fost copiate cu mâna după ediții mai vechi și adăugate la textele autorului.

Scrisorile lui Marcu Aureliu sunt despărțite între ele prin istorioare și anecdote referitoare la vieța împăratului, menite să scoată mai bine în relief caracterul și virtuțile lui. Așa, de pildă, e discuția dintre Marcu Aureliu și soția sa, Faustina, care dorea să pună mâna pe cheia cabinetului de lucru, pe care împăratul îl ținea închis, pentru ca nimeni să nu pătrundă înăuntru și să răvășească scumpele lui cărți. Această discuție contradictorie între soți — unul subliniind defectele femeii, cealaltă defectele bărbaților — este ca un mic tratat filosofic asupra căsătoriei.

În această vieță romanțată a lui Marcu Aureliu, Guevara a introdus capitole de sfaturi privitoare la educație și cârmuire. Aceasta l-a determinat să-și întituleze opera «Ceasornicul Principilor», care, explică el, «nu e nici de nisip, nici cadran solar, nici indicator de ceasuri; căci toate celelalte ceasuri servesc să indice ziua și noaptea, pe când acesta ne învață ce trebuie să facem în fiecare ceas al zilei și cum trebuie să ne orânduim vieța».

Și fiindcă acest ceasornic al vieții are în vedere în primul rând pe Principe, el l-a numit *El relox de principes* — sau cu titlul tradus de Nicolae Costin: *Ceasornicul Domnilor*.

Opera lui Guevara este secționată în trei cărți: Prima parte cuprinde normele de care trebuie să se călăuzească în vieța Principele, pentru ca vieța și faptele lui să fie în conformitate cu idealul unui bun creștin. Cartea a doua cuprinde sfaturi cum trebuie să se poarte un Prinț în interiorul căminului său față de soție și față de copii. Cartea III-a arată cum să se poarte pentru ca să dea supușilor săi, prin vieța lui proprie, un model de demnitate și virtute.

Această parte a romanului, cu tot caracterul său didactic, este uneori interesantă și cuprinde colțuri de moravuri contemporane, ca bunăoară atunci când Guevara vorbește despre creșterea și educația copiilor și se ridică împotriva obiceiului ce-l luaseră femeile spaniole din societatea înaltă, care țineau să aibă păsări în colivie, maimuțe la fereastră și să poarte câini în brațe, dar își trimeteau copiii la țară, ca să-i crească slugile. De asemeni sunt interesante și au încă un caracter de actualitate, în vremurile turburi de azi, paginile în care se ridică împotriva războaielor ofensive, purtate numai pentru cuceriri și acelea în care Guevara face apologia păcii ca drum pentru propășirea civilizației umane — evocând legendarul «veac de aur când toți în pace viețuiau, când fiecare la locurile sale ara, ale sale măslina altoia, ale sale țarini secera, și ai săi feciori hrănia».

Dintre numeroasele povestiri întreșute în cuprinsul romanului, una, prelucrată și de Lafontaine, a devenit celebră; este *El villano del Danubio* (țăranul la Dunăre). Episodul are de scop să scoată în relief caracterul plin de clemență, de bunățate și de dreptate al marelui împărat. Scena se deschide prin povestirea împrejurărilor în care Marcu Aureliu, din pricina unei groaznice epidemii de ciumă, se strămutase cu toată curtea lui de sfetnici, oameni învâțați și filosofi, în Campania. Acolo, se iscă într'o zi discuția asupra cauzelor care au adus invazia corupției în stat și răsturnarea din temelie a societății romane cu străvechile ei virtuți și cu obiceiurile ei simple și patriarhale. Și atunci, Marcu Aureliu, făcând semn tuturor să tacă, le povesti cum, la începutul domniei lui, s'a pomenit odată cu un țăran sălbatec, depe țărmurile Dunării, cu ochii afundați în cap, cu barbă groasă, cu picioarele în opinci, cu haine de păr de capră, cu ciomag în mână, cu pieptul gros și pârșos — un adevărat urs scăpat din bârlug. Și fiindcă împăratul primia întâi ostași săraci și apoi asculta «poftele celor bogăți», țăranul fu introdus mai întâi, în senat. Și intrat înăuntru, țăranul acela depe țărmurile sălbatece ale Dunării aruncă în senatul Romei strigătul de durere, de desnădejde și de revoltă al neamului său oprimat, împotriva cupidității și rapacității judecătorilor romani. Citez, în traducerea lui Nicolae Costin:

«O părinți adunați — începe el — o neam ferice! Eu, țăranul Milan, lăcuiorul orașelor și râpelor Dunării, vouă sfetnicilor rămleni care sunteți adunați într'această curte mă închin și mă rog Dumnezeilor celor nemuritori ca și limba mea astăzi să o înderepteze și să o chivernisească cum spre a moșiei mele, cele ce se cuvino, a le grăi...».

Și după ce se roagă zeilor ca să-l inspire pentru a da glas soliei de suferință și de sbucium a neamului său, evocă, într'o admirabilă antiteză, în contra strigătelor biruitoare ale învingătorilor Romani, țipătul de sfâșietoare obidă al Germanilor învinși:

«... Pe vremea în care strigătorii voștri, înaintea carelor celor de veselie strigând: Viețuiască! Viețuiască! Roma cea nebiruită! Iară cei pedepsiți, prinși într'alt chip! Din adâncul pieptului meu suspinând, la Dumnezeu voi zice: Dreptate! Dreptate!...».

«Voi, Romanilor, pe steagurile și semnele voastre, în loc de simbol, aveți aceste cuvinte: «(a) Romanilor datorie este (de) a ierta pre cei supuși și a supune pre cei mândri», iar mai drept ați zice așa: a Romanilor datorie este pre cei nevinovați a jecui, că nimica alta voi Romanilor nu sunteți, fără numai a noroadelor odihnitoare turburători și apucători.

«Intreb pe voi, Romanilor, ce lucru v'au îndemnat pre voi, cei ce sunteți născuți la apa Tibrului, de ați venit împotriva noastră, carii în pace locuiam la râpile Dunării. Au prietenii vrăjmașilor voștri am fost; au gândul nostru de vrăjmașie a arăta spre voi l-ați văzut? Au auzit-ați în Râm,

vestindu-se, precum am lăsa lăcașurile noastre?... Sau venit-a cineva la Râm din moșia noastră arătându-vă vouă, ca unor dușmani, gătire de război? Au vreun crai, în țările noastre murind, ne-ar fi lăsat pre noi cu testament vouă moștenitori, ca cu voia aceea să ne supuneți stăpânirii voastre?... ».

Și după ce înșiră răutatea și lăcomia nesățioasă a judecătorilor romani, trimiși în patria lui, judecători cari trăiesc numai în desfrânări, cari impilează pe cei săraci, cari « orice pot pre ascuns, apucă, strâng și fură »; după ce le arată că zadarnice au fost plângerile Germanilor cutropiți, în senatul Romei și după ce le spune că de 15 zile, de când a intrat în Roma, a văzut numai vițiu și desfrâu, se reculege și-și încheie solia astfel:

« După ce am plinit eu pofta mea și otrava inimii mele, după obicei ce am isprăvit de v'am vătămat pre voi cu limba mea, iată-mă's așternut la pământ; aștept bătaie, că mai mult voi, dându-mă morții, să agonisesc laudă, decât voi, răpindu-mi viața, să o dobândesc pre dansa ».

După ce și-a încheiat astfel cuvântarea sa plină de miez, țaranul s'a aruncat la pământ și a zăcut acolo un ceas, așteptând să fie ucis în bătăi, în timp ce senatul se uita înmărmurit la el. Atunci, împăratul Marcu Aureliu, recunoscând că prin țaranul acela noduros grăise neazurile unui neam întreg obidit, și, surprins de frumusețea plină de demnitate a cuvântării lui — ca un trandafir între spini — porunci să fie ridicat de jos și, iertându-l, îl primi în rândul celor bătrâni, adică al senatorilor; îi dete « uric », ca să fie hrănit din Vistieria împărăției și puse « să se scrie voraava lui în cărți ».

Opera aceasta a lui Guevara, scrisă într'un stil patetic, plin de vervă oratorică, cu fraze simetrice și adesea ritmate, cu imagini îndrăznețe și numeroase antiteze, a fost, cum spune cel mai competent istoric al novelisticii spaniole, Menéndez y Pelayo, « *la biblia y el oráculo de los cortesanos*. (Biblia și oracolul curtenilor).

Primul majordom al palatului a împrumutat manuscrisul dela împărat și l-a transmis împărătesei; dela aceasta a trecut la alți curteni, cari și-au scos copie după ea și în felul acesta autorul s'a pomenit că apare o ediție la Sevilla, în 1528, și alte curând, fără numele său. Atunci Guevara se grăbi să-i dea forma definitivă și o tipări în 1529. Cartea s'a răspândit repede și a avut un succes enorm; numai în Spania a cunoscut 33 de ediții. Ea a trecut de timpuriu peste hotarele Spaniei, căci la doi ani după ediția definitivă dată de Guevara, în 1531, ea a fost tradusă în limba franceză, și tipărită în numeroase ediții, care au avut o întinsă circulație și au exercitat o influență apreciabilă.

O soartă nu mai puțin norocoasă a avut romanul și în literatura engleză unde a fost împământenit cam în același timp cu prima traducere franceză.

Romanul a călătorit de timpuriu și în celelalte literaturi ale Occidentului; în 1540 apare la Veneția prima traducere italiană; la 1544, la München prima traducere germană și în 1606 romanul este tradus și tipărit în limba latină, de un mare umanist al timpului M. Wanckelius, sub titlul: « *Horologii Principum sive de vita M. Aurelii imperatoris, libri 3 de lingua castelana in latinam linguam traducti* ».

Traducerea latină a operei lui Guevara s'a răspândit în toate țările catolice, care aveau ca limbă de cancelarie și de biserică, latina. Astfel romanul a pătruns și în Polonia, unde a ajuns la cunoștința lui Nicolae Costin, pe timpul când își făcea studiile acolo. El străbătuse până atunci un drum victorios și era celebru în literatura europeană a timpului prin caracterul său istoric și didactic, a plăcut așa de mult tânărului moldovean, încât — mai târziu — s'a apucat să-l prelucraze în limba română, pentru a-l împărtăși contim-

poranilor săi. Pornind din năzuința de a da o formă mai unitară materialului întins al povestirii, Nicolae Costin a schimbat ordinea capitolelor și a cărților, a înlăturat unele părți fastidioase, discuții dogmatice, concentrând economia operei într'o expunere mai încheată. Din 153 de capitole ale lui Guevara, N. Costin a păstrat numai 81, iar aceste 81 de capitole le-a distribuit în patru cărți în loc de 3. Ultima carte a lui N. Costin, încheie cadrul istoric al romanului povestind moartea împăratului filosof într'o aureolă de bunătate patriarhală. Traducerea lui N. Costin este clară, vioaie și păstrează — după cum s'a putut vedea din citatele pe care le-am făcut — chiar în ritmul frazei, ceva din armonia și cadența originalului, lucru care a îndemnat pe un cercetător să creadă că Nicolae Costin a tradus unele părți ale romanului în versuri.

Nicolae Costin a fost tot atât de nedreptățit în istoria literară, pe cât, a fost de sbuciumat în viață.

Când tatăl și mama sa erau înmormântați în aceeași groapă, el zăcea închis în temniță. A dus apoi o viață de pribegie și când ajuns pe treapta cea mai înaltă a ierarhiei boierești și se deschideau și pentru el zări mai senine, l-a prins moartea din urmă. În istoria literară, el a fost categorisit ca erudit sec, « inimă de pergament ». Erudit fără îndoială că a fost, un precursor al lui Dimitrie Cantemir. Cunoștea adânc limba latină, cum n'o cunoștea nimeni altul pe atunci în Moldova și o vorbea cu ușurința cu care chiar azi, nu sunt mulți cărturari s'o vorbească. Știa bine limba polonă și probabil și greacă.

Dar ponosul de erudit sec, « inimă de pergament », vine dela faptul că el a încercat să dăruiască culturii moldovenești o operă similară aceluia cu care se glorifica istoriografia polonă și care încadrau istoria națiunii polone în istoria universală, de la creațiunea lumii. Desigur, că în secolul care se anunța a fi al « luminilor », această concepție istorică — rămășiță a cronografelor bizantine — era vetustă. Dar Nicolae Costin nu scria pentru cititorii Occidentului, ci scria pentru Moldovenii săi din vremea lui Cantemir, despre care Neculce scrie « carte nu știa, ci numai iscălitura învățase de o făcea ». Este apoi în încercarea lui de sinteză foarte mult material înădit din împrumuturi luate dela alții. Dar Nicolae Costin, care își prelucra opera, căci ne-a lăsat-o în două redacțiuni, a murit de timpuriu, înainte de a-i fi putut da forma definitivă. În partea cronice însă, în care povestește evenimente contemporane, în memoriile sale asupra domniei lui D. Cantemir și începutul domniei lui N. Mavrocordat, se vede că el moștenise dela tatăl său darul de a captiva interesul cititorului prin episoade interesante pe care le înfățișează dramatic. El are apoi meritul de a fi deschis drumul literaturii moderne al Occidentului în cultura noastră. Celebrul roman spaniol al lui Guevara, *Marco Aurelio con el Relox de Principes*, pe care el l-a împământenit în literatura noastră printr'o prelucrare abilă, este cel dintâi roman modern la noi. În sfârșit, traducerea lui vioaie, plastică, într'un ritm cu cadențe armonioase, vădește strădania de a modela structura limbii după tiparele sintaxei latine, pentru efecte estetice.

BIBLIOGRAFIE. Cartea pentru întâiul descălecat, a lui Nicolae Costin, a fost publicată de M. Kogălniceanu, în *Letopiseșele țării Moldovii*, vol. I, Iași, 1845 și republicată, cu caractere latine, în ediția a II-a: *Cronicele României sau Letopiseșele Moldovii și Valahiei*, I, București, 1872. În volumul I al colecției de cronici a lui Kogălniceanu, au fost publicate, la anexe și capitolele adăugate de Nicolae Costin la cronicile lui Ureche—Simion Dascălul și Miron Costin.

Cronica privitoare la domnia lui Nicolae Mavrocordat și Dimitrie Cantemir, se găsește în volumul II din colecția lui Kogălniceanu, încorporată în « *Letopiseșul țării Moldovii dela Ștefan sin Vasile-Vodă*, de unde este părăsit de Miron Costin Logofătul, de pre isovoadele lui Vasile Damian ce au fost trei logofăt, a lui Tudose

Dubău Logofătul și altora», pe care Kogălniceanu îl atribuia în întregime lui Nicolae Costin. După analiza critică făcută de răposatul Giurescu, numai ultima parte: domnia lui Mavrocordat și Dimitrie Cantemir, este opera lui Nicolae Costin (a se vedea Kogălniceanu, *Cronicele României*, ed. II, vol. II, p. 70—117, sau ed. I, *Letopiseșele Țării Moldovii*, vol. II, p. 78—130). Un fragment (din compilația dela zidirea lumii până la Aron-Vodă) a publicat, după o redacție diferită, tipograful Ioanid în *Istoria Moldo-României*, București 1858, vol. I, p. 1—286. O ediție completă în ambele versiuni cunoscute (una pentru cetitori, alta închinată Domnului Nicolae Mavrocordat) a dat Ioan Șt. Petre, Nicolae Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei, dela zidirea lumii până la 1601*. Fundația Regală pentru literatură și artă, București, 1942.

Pentru studii asupra cronicelor lui Nicolae Costin: C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene* (Nicolae Costin, Tudosie Dubău, Vasile Demian), extras din *Analele Academiei Române*, s. II, t. XXX, Mem. sect. ist., București, 1907.

Concluziunile din acest studiu trebuie completate cu C. Giurescu, *Isvodale Tudosie Dubău, Miron Logofătul și Vasile Demian*, extras din *Bul. Com. Ist. a Rom.*, I, București, 1914. G. Pascu, *Avinte Uricarul și N. Costin*, în *Arhiva*, 1922, p. 489.

Știrile risipite în diferite publicații documentare au fost culese de Ioan Șt. Petre, *Nicolae Costin — Vieța și opera*, (Teză de doctorat la Facultatea de Litere din București), București, 1939.

Pentru capitoul despre încoronarea regilor poloni la Nicolae Costin, a se vedea studiul lui Ion Const. Chițimia, în *Cercetări Literare*, publicate de N. Cartoian, București, vol. IV, 1940, p. 139—163. Textul a fost publicat de Kogălniceanu în anexe la *Letopiseșele*, I, p. 143 și *Apendice*, 26-29 și în ed. II *Cronicele României*, I, p. 177 și 400—403.

Din *Ceasornicul Domnilor* au publicat câteva fragmente: Dr. M. Gaster, *Literatura populară română*, București, 1883, în *Apendice*, p. 559—570; și anume cap. I, partea IV-a; «Voroava a prea înțeleptului Garamantilor (Brahmanilor) către marele Alexandru, în care dovedește că mai mult pot cei cari cu măsură socotesc de sine și moștenesc puține, decât Alexandru, care moștenește multe și cu mândrie socotește de sine; și că pre mare nebunie easte a-ș vrea a stăpâni lung și lat, care are scurtă căruță a vieții sale»; Em. C. Grigoraș, cu greșeli de transcriere și lectură: *Țăranul dela Dunăre, în Convorbiri Literare*, Iulie-August 1930, p. 753—767. Problema a fost reluată în ultimul timp de N. Cartoian, *Ceasornicul Domnilor de N. Costin și originalul spaniol al lui Guevara*. București, 1940. (Extras din *Rev. ist. rom.* 1933 și din *Cercetări Literare*, IV, 1940 p. 121). Pentru studii asupra vieții și operei întregi a lui Nicolae Costin a se vedea și N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. II, ed. II, București, 1926, p. 89—124.

INFLUENȚA LATINĂ ÎN STILUL CRONICARILOR MOLDOVENI

Marii cronicari moldoveni Ureche și mai ales Costineștii au nu numai meritul de a fi creat în literatura românească genul istoric cu nuanțe apropiate de genul memoriilor, ci și pe acela de a fi introdus inovații în limba literară a timpului. Cultura lor largă, erudiția lor, preocupările după forme literare mai alese, după un ritm armonios, după versificație chiar — toate acestea îi îndemnau să nu se mulțumească cu vocabularul și tiparele sintactice pe care li le puneau dinainte limba scripturilor sfinte și a vechilor cazanii.

Ureche și Costineștii introduc în scrisul lor noțiuni noi, pentru care — spre a le circumscrie precis — aveau nevoie de cuvinte noi. Și acestea le-au împrumutat uneori din limba polonă, pe care și-o însușiră în mediul și în școlile polone în care și-au făcut instrucția. Alteori termenii de origine turcească au fost luați din vorbirea contemporanilor, cari se vânturau continuu pe țărmul Bosforului, într-o vreme în care influența orientală începea să se reverse asupra vieții din Principatele noastre, ca: *ceauș*, *ceambur*, *celebiu*, *derviş*, *divan*, *olac*, etc.

Dar alături de acești termeni turcești, care dau scrisului lor un ușor colorit oriental, ei introduc — și aci este partea de contribuție proprie a lor — mulți termeni de cultură de origine latină, precum: *istoric*, *poetic*, *orator*, *ritor*, *comedie*, *filosofie*, *cozmografie*, *gramatică*, *silave*, *răpublică*, *consilium*, *pretorian*, *prințipe*, *primari*, *secundari*, *terțiani*, *senat*, *țensor*, *monarhie*, *tiran*, *imperator*, *colonie*, *obsides*, *testament*, *tractat*, *veterani*, *fantastic* ș. a.

Aceste cuvinte latine pe care Ureche și Costineștii le introduc în limba literară — neologisme pentru vremea aceea — marchează începutul unei direcții noi: revenirea la matca latină a limbii.

Influența latină — mai ales în opera Costineștilor — se vede însă mai ales în structura limbii. Miron și Nicolae Costin se străduiesc să croiască pentru limba timpului lor, după modelul latin, tipare sintactice noi. Ei modelează structura frazei, pe de o parte pentru a-i da rezonanțe noi, capabile să exprime nuanțe felurite de cugetare și simțire, pe de alta pentru a-i imprima un ritm mai armonios. Când de pildă Nicolae Costin în *Ceasornicul Domnilor*, forțând puțin uzanțele limbii vorbite, urma sinuozițările intermediarului latin, așezând la început subiectul cu incidentalele sale, apoi obiectul cu determinările sale și lăsând abia la sfârșit verbul, ca de ex.:

«O părinților adunați, o niam fericit, eu țăranul Milan, lăcuiitorul orașelor răpilor Dunării, voao sfiaticilor Râmliani carii sunteți adunați într'acastă curte, mă închin», — o face această, nu pentru că el, care vorbea cu ușurință limba latină, era într'atâta stăpânit de topica frazei latine, încât nu se putea desbăra de ea nici când scria românește, ci o face pentru că el urmărea în scrisul său efecte artistice. Urmărea pe de o parte să redea în limba sa ceva din muzicalitatea originalului latin, iar pe de altă parte să sublinieze efectul contrastului dintre cele două membre adverse ale frazei: *eu*, țăranul... *voa* sfiaticilor Romei... Acelorași nevoi de ritmică și de subliniere a sensurilor sunt subordonate și celelalte inversiuni topice, ca de ex. așezarea negațiunii la început și despărțirea ei de verb: *nu* dintr'acei ce ar fi mai harnici a face dreptăția, ce dintr'acei ce au în Râm mai mulți priitori *trimiteți*. Pentru același cuvânt așează complimentele înaintea verbului pe care-l lămuresc: Dumnezeii *grija lucrurilor omenești* au lepădat; determinările adjectivale înaintea substantivului: pentru *nepărăsitate a noastre răutăți*; utilizează construcții brachiologice syllepse: că fără vrearia și socoteala Dumnezeilor nici binele a agonisi, nici de rău a ne feri nu putem; hiperbate (separarea de cuvinte care din punct de vedere gramatical sunt unite): tu *ale noastre* ai strămutat *obiceiuri*.

Costineștii, cari vorbeau cu ușurință limba latină, s'au deprins cu asemenea inversiuni ale părților de propoziție, încât, în căutarea unui efect de armonie ritmică sau în necesitatea de a sublinia un sens, le-au utilizat și în opera lor originală. Găsim, bunăoară, în cronica lui Miron Costin, expresii în care verbul este aruncat la sfârșitul propoziției: «să fie spre învățăturile scripturei mai plecată a locuitorilor țării noastre *voie*»; sau altele în care atributul este despărțit de substantiv și verbul de compliment prin intercalarea altor părți de propoziție: «multe *obiceiuri* întru acest neam trăiesc a *Italianilor până astăzi*»; «au fost a resipei casei lui Vasile Vodă *pricină*»; ori cu complementul direct sau cel indirect așezate înaintea verbului de care depind: «*puștilor apucase* Cazacii de le stricase roatele» ș. a. ș. a.

Cronicarii moldoveni sunt dar premergătorii școalei latine și în ceea ce privește punerea în circulație a ideii de latinitate a neamului și în ceea ce privește năzuința de a împământeni în limbă construcții sintactice latine.

Ei au deschis astfel drumul în limba literară inversiunilor topice, pe care aveau să le mănuiască cu atâta artă marii lirici ai veacului al XIX-lea.

BIBLIOGRAFIE. N. Cartoian, *Ceasornicul Domnilor de Nicolae Costin și originalul spaniol al lui Guevara* (extras din *Revista istorică română*, 1933, p. 159—171 și din *Cercetări Literare*, IV, 1940, p. 1—21). I. C. A. z. a. c. u., *Influența latină asupra limbii și stilului lui Miron Costin* (lucrare în Seminarul nostru de literatură veche românească) în *Cercetări Literare*, V, p. 41—64. Influența latină asupra cronicarilor a mai fost semnalată de: A. V. Gădei, *Studiu asupra cronicarilor moldoveni din secolul al XVII din punct de vedere al limbii, metodei și cugetării*. București, 1898, p. 194 și urm.

ION NECULCE

Colegul de divan al lui Nicolae Costin, Ion Neculce, ocupă, prin resursele nesecate ale darului său de povestitor, locul cel mai de frunte pe linia ascendentă a cronicarilor moldoveni.

Tatăl său, Ienachi Neculce, care se găsește amintit în documente pe la 1679—1685 ca grămatic, era un om cult pentru vremea lui, căci un act al fiicei sale Sanda, ne destăinuie că «avea cărți grecești» și că era «om spudeos (σπουδαῖος = serios, grav, important), precum îl știe toți». Aceste și alte calități sufletești, l-au ajutat să ia în căsătorie pe fiica marelui boier dela curtea lui Vasile Lupu, Iordache Cantacuzino, despre care vorbește cu atâta admirație Miron Costin («cap ca acela abea de au avut țara cândva sau de va mai avea»). Catrina Cantacuzino aducea ca zestre soțului său 25 de sate.

Cronicarul este singurul băiat născut din această căsătorie; a mai avut două surori, dintre care una s'a măritat cu Ștefan Luca, vistiernicul lui Dimitrie Cantemir și tovarășul de exil al cronicarului, alta măritată în Țara Românească cu Done Vistierul.

Ion Neculce era numai în vârstă de 14 ani, când familia sa a fost sguiduită de o groasă nenorocire. În 1686, când Ioan Sobieski se întorcea dela despresurarea Vienei și când podghiazuri polone cutreeră Moldova, jefuind și dând foc, a fost prădat și ars conacul familiei cronicarului din Prigoreni, iar tatăl, Ienachi Neculce, care era pe atunci vistiier cămăraș de ocnă, a fost tăiat de Poloni în Târgul Ocnei. Atunci familia, îngrozită, pleacă împreună cu bunica, văduva lui Iordache Cantacuzino și cu fiul acesteia, Iordache Stolnicul, la rudele lor din Muntenia, familia Stolnicului Const. Cantacuzino. În acest exil, bunica moare. După 4 ani de pribegie, când în domnia lui Constantin Cantemir lucrurile se mai liniștesc în Moldova, pribegii se întorc la căminurile lor.

În anul următor, 1691, Neculce apare între micii slujbași dela curtea domnească. În toamna anului, când fiica lui Constantin Brâncoveanu, Maria, logodită la Constantinopol cu Constantin Duca, veni la Iași, însoțită de mama sa și de Stolnicul Constantin Cantacuzino, pentru celebrarea căsătoriei, Neculce făcea și el parte din alaiul tânărului mire. «Atunce, pre ace vreme și eu, Ioan Neculce, vel vornic, eram tânăr postelnic și mergeam cu alți postelnici împreună, cu toiage a mână, pre gios, înaintea Domnului», care-i urma călare, cu surguciu pe cap.

În vara anului 1700, sub Antioh Cantemir, când Moldovenii primă firmanul — îmbucurător pentru ei («se învoieșă toată țara pentru acea veste») — de a se retrage garnizoana turcească din Camenița și a se preda cetatea Polonilor, Neculce, care înaintase vătaf de aprozi, se afla cu Domnul său la Nistru.

În acest timp, el se căsătorește cu nepoata de soră a Domnului, cu Maria, fiica lui Lupu Bogdan biv-hatman, care îi aducea ca dotă: 5 sate în Hotin și Dorohoiu, câteva salașe de țigani și o sumedenie de vite: o herghelie de cai, 40 de vaci, 20 de boi, 100 de oi, 200 de stupi. În anul următor, învoindu-se «frățeste» cu cumnatul său Ștefan Luca și cu sora sa mai mică, Sanda, înaintea Mitropolitului și a verilor lor, el primește din partea «de comând» a mamei sale: 7 sate și 4 fălci de vie la Cotnari și la Nicorești.

Astfel, fără să ajungă în moșii pe Grigore Ureche, Neculce era și el — ca și Miron și Nicolae Costin — unul dintre marii proprietari de pământuri ai Moldovei.

Neculce nu s'a putut bucura multă vreme de rudenia cu Domnul, căci în toamna anului 1701, Antioh Cantemir este înlocuit cu Constantin Duca.

În 1705, el este însă în suita lui Antioh Cantemir la Constantinopol și este față la pâra pe care boierii Moldovei, din îndemnul noului Domn, o aduc împotriva lui Mihail Racoviță. Intrând

în Moldova cu Antioh Cantemir, Neculce este ridicat la rangul de mare spătar și, în această calitate, este trimis ca sol — el, care petrecuse o parte din copilărie în Muntenia — la curtea domnească din București, cu prilejul nunții fiului mai mare al lui Brâncoveanu, Dinu, cu fata vornicului Ion Balș din Moldova. A fost o nuntă bogată și plină de fast «care să zicem — spune Neculce — nu era nuntă domnească, ce putem zice crăiască».

În anul următor, când Antioh Cantemir, din porunca Turcilor, pleacă, împreună cu toată boierimea și cu salahori, să întărească cetatea Tîghinei, Neculce, împreună cu Ilie Cantacuzino și Ilie Catargiu, este lăsat de Domn în Iași, caimacam, ca să poarte grijă de trebile țării. Dar încrederea pe care i-o arată unchiul soției sale îi este fatală, căci Antioh, fiind înlocuit, încă de pe când se afla la Tîghina, cu Mihai Racoviță, acesta îl trece și pe el într'un izvod de boierii care trebuiau prinși și închiși înainte de sosirea lui în Iași. Neculce însă până a nu sosi seimeni la gazda lui, simțindu-se în cumpăna morții, încalcă repede și fuge în Polonia. Acolo a stat câțeva vreme — el nu precizează cât — până când și-a «făcut pace cu domnia» și s'a întors la casa lui, având cinste și căutare din partea Domnului.

Sub celălalt unchiu al soției sale, sub Dimitrie Cantemir, Neculce este din nou ridicat în fruntea treburilor publice ale Moldovii: «Iară mai de credință și mai ales toate trebile domniei erau după mine, Ioan Neculce, vel spatar», mărturisește el însuși. De aceea, când Dimitrie Cantemir încheie alianța cu Petru cel Mare și se hotărăște să se arunce în vâltoarea războiului, trebuind să-și acopere primele mișcări, ca să nu fie simțit de Turci și de boieri, el încredințează postul important atunci, de mare hatman — am zice azi: ministru de războiu — lui Neculce. Cronicarul, învinuit mai târziu de colegii săi de divan, că el, prin sfaturile lui, a adus dezastrul Moldovei, se apără susținând că el n'a știut — deși încheierea alianței se făcuse prin cumnatul său — de legăturile lui Cantemir cu Petru cel Mare, decât atunci când Rușii au sosit la Prut. «Atunce am știut și eu că au fost scris Dumitrașco Vodă să vie Moscalii, că eu tot gândeam că vom purcede în gios spre Huși, precum sfătuisem; iară dacă am înțeles că au sosit Moscalii la Prut, mult m'am mirat și am zis lui Vodă să scrie să se întoarcă Moscalii înapoi... și să se lase de Moscali, că poate să-i bată Turcii, și Tătarii or robi țara. Pui pre Dumnezeu martur că așa i-am zis și tare am stătut, că doar l-oi întoarce, și n'am putut». Dimpotrivă, Cantemir mâniat i-ar fi răspuns: «că voi toți vă chivernisiți cu toții ca să rămâneți la creștini, și numai eu singur să rămâi pentru voi la păgâni, că v'am văzut eu credința voastră, că ați fugit toți». Într'adevăr, boierii temându-se că Turcii vor intra în Iași, după un svon, răspândit într'adins de Dimitrie Cantemir, fugiseră. Dar unii dintre ei intraseră mai demult în tratative cu Rușii, peste capul Domnului. Când Cantemir cheamă boierii, cari mai rămaseră cu el în Iași, și le comunică alianța cu Rușii, aceștia, bucuși, se grăbesc să răspundă: «Bine ai făcut Măria Ta, de te-ai închinat». După aceasta, Dimitrie Cantemir, încălecând, a plecat în tabăra rusească dela Prut, ca să orânduiească cele necesare, iar pe Neculce l-a lăsat de paza Doamnei în Cetățuie, temându-se să nu lovească Turcii pe Doamnă, în urma lui.

Neculce a fost astfel și părtaș la drama care a urmat și a trăit, cu toți contemporanii săi, fiorul acelor zile de învioreare sufletească, în care mișcările și freacățul oștirilor și zângănitul armelor rusești pe pământul Moldovei, trezise nădejdea mântuirii de sub vitrega stăpânire păgână.

El a fost martor la intrarea lui Petru cel Mare în Iași; la primirea lui în palatul domnesc; la masa pe care a dat-o Domnul

în cinstea împăratului; a închinat și el cu Petru cel Mare un pahar de vin franțuzesc la ospățul pe care împăratul l-a dat în tabăra sa, Domnului și boierilor moldoveni, și în sfârșit, ceea ce este mai important, el a condus pe câmpul de luptă operațiile corpului de armată moldovenesc. Astfel a avut prilejul să cunoască de aproape pe țarul care a deschis o eră nouă în istoria Rusiei și al cărui portret avea să-l zugrăvească așa de sugestiv în opera lui. Descrierea luptei pe care a dat-o în cronică sa este un izvor istoric de care s'au folosit și istoricii ruși pentru epoca lui Petru cel Mare. De altfel, fragmentul a fost pus la îndemâna istoricilor străini încă din 1845, de M. Kogălniceanu, într-o foarte bună traducere franceză.

La un moment dat, împăratul, răslețit cu un mic pâlă de armată de trupul cel mare al oștirii rusești și încolțit de Turci și Tătari, cheamă pe hatmanul Neculce și-l întreabă dacă cutează, cu 200 de dragoni și 100 de moldoveni, să-l scoată pe el și pe împărăteasa, călări, în Țara Ungurească. Neculce, cumpănind împrejurările, îi arată că este un lucru «prea cu grijă mare a ispiti să nu cadă la vreo primejdie», dar cu bunul lui simț practic izbutește să-l scape pe împărat din încurcătură. Pornesc călări în toiul nopții, pe întunec, «de nu se vedea nici mâna», pe malul Prutului, pe când coastele dealului și câmpul tot până la Huși erau luminate de focurile Turcilor și ale Tătarilor și, mergând toată noaptea, ajung în zorii zilei să se împreune cu tabăra rusească dela Stănilești. Lupta, începută cu însuflețire, este însă nenorocită pentru creștini, care, copleșiți de numărul mare al Turcilor, sunt în cele din urmă încolțiți și înconjurați. Cu toate stăruințele generalilor nemți, care cereau continuarea războiului și cu toate rugămintele lui Dimitrie Cantemir și a boierilor moldoveni, Petru cel Mare, sfătuit de împărăteasă și de generalii ruși, se vede nevoit să ceară pacea.

Turcii cereau pe Dumitrașco Vodă, dar izvoare rusești ne informează că Petru cel Mare ar fi spus, cu un desăvârșit simț de loialitate, că «mai bine voi ceda Turcilor țara mea până la Cursc, decât pe Principele care, din iubire față de mine, și-a pierdut țara». Turcii stăruind, Rușii le răspund că din războiul dintâiu nu se știe ce s'a făcut, perit-a sau a fugit, că ei bănuiau că a trecut la Turci.

x **PRIBEGIA.** Cu Dimitrie Cantemir, care nu mai avea să se întoarcă niciodată între ai săi, pleacă în pribegie și boierii care-i fuseseră devotați, urmați de popor, între care și hatmanul Neculce. Erau 448 de boieri și slujbași, urmați de 4.000 de oameni din popor, bărbați și femei.

În Rusia, Petru cel Mare dăruiește Moldovenilor puși sub autoritatea lui Dimitrie Cantemir, sate și moșii în regiunea Harcovului. Dar acolo, pe pământ străin, departe de căminurile lor, încep fricțiunile între Domn și boieri. Desamăgit și amărit de prăbușirea planurilor sale, Dimitrie Cantemir își schimbă firea: «Dumitrașco Vodă — ne spune Neculce — nu vrea să țină pe Moldoveni cu dragoste, ca pe niște străini ce și-au lăsat casele și s'au înstrăinat pentru dânsul; el vrea să-i fie mai aspru decât în Moldova, că i se schimbă firea într'alt chip, nu precum era Domn în Moldova, ce precum era mai înainte, pre când era beizadea tânăr, în zilele frăține-său Antioh Vodă, încă și mai rău, și iute la beție, și se scârbia de fiece, și ușa îi era închisă...».

Neculce nu se putea apoi împăca nici cu vieța din Rusia «unde nu sunt oamenii slobozi să meargă unde le este voia, nici la împărăție, fără ucuz; și ucuz nu vor să facă, ca pentru să nu facă cheltuială împărăției».

Doi ani de zile Neculce a trăit cu amărăciune la Harcov, pe lângă Dimitrie Cantemir, stăruind neconținut să i se îngăduie întoarcerea în țară. În cele din urmă, i se învoește înapoierea la căminul său.

Despărțirea de Dimitrie Cantemir și de boierii moldoveni este înduioșătoare. Domnul, Doamna, boierii, cu toții îl sfătuiesc să mai rămâie, că «nu și-o putea face pace și va pieri de Turci». Domnul se îndatora să intervină pe lângă împărat pentru el; generalul Șeremetiev însuși, cel care conduseseră armatele rusești la Stănilești, făgăduia să-i obțină dela Țar sate și moșii, dar Neculce, cuprins de nostalgia țării și de grija copiilor săi pe care-i avea cu sine («... vieța mea îmi era cum era, dar mai mult îmi era pentru copiii mei la ce vor rămânea...»), stă neclintit în hotărârea sa. El își ia astfel inima în dinți și, plecând din Harcov, intră în Polonia și ajunge la hotarele Moldovei. Dar aci îl așteptau alte surprize.

După înfrângerea dela Stănilești, țara fusese dată pe mâna hoardelor de Tătari, care jefuiau, robiau și dădeau foc satelor, încât — zice un act contimporan: «mai <că> era sfârșitul acestui pământ de istov». În acele împrejurări — grăește mai departe actul: «fratele nostru Lupu Vornicul, văzând pieirea noastră a tuturor», înfruntând primejdia, «s'a dus cu capul a mână», în tabăra turcească și a căzut la picioarele Vizirului și ale Hanului tătăresc, cerând iertare pentru țară. Din cronică lui Neculce, știm că, în timpul luptei dela Stănilești, Lupu, presimțind dezastrul, se despărțise de Cantemir, își făcuse o tabără aparte și intrase în legături cu Turcii. Vizirul și Hanul, muștrând pe Lupu pentru hainlăcul țării, se înduplecă, potolesc prada, întorc robii și-l însărcinează pe Lupu cu caimacamia țării. Lupul însă, apucându-se să impileze pe slujitorii și căpitanii ce fuseseră în tabăra Rușilor, este părțit la Vizir, care nu eșise încă din Moldova și care, mâniat, poruncește ca Lupul să fie pus în lanțuri și dus la Varna, unde stă închis doi ani. Scăpând din închisoare și întorcându-se în Moldova sub Nicolae Mavrocordat, el se plânge în divanul domnesc că a fost în «mare primejdie de cap» și că toată năpasta lui și a țării a venit din pricina sfetnicilor lui Dimitrie Cantemir, Ioan Neculce hatmanul și Ștefan Luca Vistierul, «care au fost umblat de au adus pre țarul moschicesc cu oști și au luat și bani de au făcut oaste». Divanul a considerat faptele celor doi pribegi ca viclenie — trădare, cum am zice azi — și, potrivit vechiului drept românesc, moșiile lor au fost confiscate și trecute pe seama domniei, pentru ca apoi să fie dăruite, în parte, lui Lupu, pentru serviciile pe care pretindea că le-a adus țării.

Dela marginea țării unde ajunsese, Neculce roagă pe Mavrocordat să intervina pentru el la Poartă, ca să obțină firmanul prin care să i se îngăduie întoarcerea în patrie. Domnul intervine, dar Vornicul Lupu, care pusese mâna pe moșiile pribegului, «sta de zi și de noapte de-i făcea împiedicături și turburări despre Turci și despre alții, ca să nu vie în pământul său», ci să piară între străini. Până la obținerea firmanului Neculce, după sfatul Domnului, trimite în țară pe «giupâneasa sa»; dar din pricina lui Lupu, femeia trebuie să «stea tănuțită în țară, mai mult prin păduri».

Tocmai se obținuse dela Turci firmanul de iertarea lui Neculce, când Mavrocordat este strămutat în Muntenia, și atunci, prin stăruințele Vornicului Lupu, firmanul se rătăcește. Curând apoi, zăririle se turbură din nou în Moldova: cătane ungurești și ciambururi tătărești pătrund în țară și o pradă, iar pe urma lor se întinde foametea și ciurma.

Abia peste 7 ani se ivesc împrejurări mai prielnice pentru întoarcerea lui Neculce, și este într'adevăr mișcător să vezi cum, în contrast cu răutatea și lăcomia hapsânului său coleg de divan, Neculce găsește un ocrotitor statornic în Domnul străin de pământul țării, Nicolae Mavrocordat. Iată cu ce bună-tate sufletească răspunde el la un răvaș al pribegului, în 9 Iunie 1719:

«Cinstului și al nostru priiaten, dă bine voitriu, dumnealui «Hatmanul, dela Dumnezeu sănătate pohtim dumitale. Priete-

«neasca scrisoarea dumitale, încă fiind pe cale, o am luat...
«scrisele toate le-am înțeles... iar acum nu lipsim a încredința
«pre dumneata ca să știi că te avem pre dumneata în dragostea
«noastră, și, cu ce s'ar putea spre folosul dumitale nu vom lipsi,
«fiindu-ne milă dă streinătatea dumitale. Că și în domnia noastră
«dintâiu, n'ai fost uitat dumneata de noi, ci încă și ferman atuncea
«am fost scos dela stăpâni, ca să vii dumneata în patria dumi-
«tale. Și acel ferman au fost la Iamandi și ne mirăm cum n'au
«venit la mâna dumitale — [motivele le cunoaștem acum].
«Despre părțile acele orice s'ar înol, pohtim pe dumneata să nu
«lipsești a ne înștiința...».

INTOARCEREA ÎN MOLDOVA. Cu sprijinul lui Nicolae Mavrocordat, care domnea atunci în Muntenia și cu ajutorul lui Mihail Racoviță, noul Domn al Moldovei, Ioan Neculce, după o pribegie de 9 ani de zile, se poate întoarce în sfârșit la căminul părintesc, în 1720, și are atunci în divanul domnesc un lung proces cu văduva Vornicului Lupu și cu fiul acestora, Iordache Vel Căpitan de Codru, pentru redobândirea moșiilor răpite. Din fericire, au răsbătut până la noi actele procesului, care luminează în chip neașteptat nu numai un colț din vechea viață juridică a Moldovei, ci și o latură din personalitatea cronicarului, întrucât actele reproduc pe larg apărarea lui în divanul domnesc.

Neculce începe prin a spulbera învinuirea ce i se adusese în lipsă și care dăinuia încă la sosirea lui, că el ar fi adus pe Ruși în Moldova. Nu putea «fi el harnic» și nici «Dumitrașco Vodă să ridice împărăția Moscului» asupra Porții, ci războiul între Ruși și Turci izbucnise cu două-trei săptămâni mai înainte de intrarea lui Dumitrașco Vodă în scaun, din pricina lui Carol al XII-lea, fugit atunci la Tighina. În ce privește învinuirea că el și cumnatul său au sfătuit pe Cantemir să se închine lui Petru cel Mare, «dumnealor — spune actul — deteră samă cu frica lui Dumnezeu, cum ei nu l-au sfătuit, nici l-au îndemnat să se închine, numai slugi au fost; n'au putut taina lui, după ce au văzut-o, să o vadească». «Eu taina stăpânului — spune el și în cronică — căruia i-am mâncat pită, n'am putut-o descoperi, uitându-mă la Sfânta Scriptură». Dar — adaogă el mai departe, în apărarea sa — «toată boierimea au fost bucuroși Muscalilor și greșiți Porții». Când Luca Vistiernicul s'a dus cu cărți dela Dimitrie Cantemir la Petru cel Mare, a găsit acolo soli trimiși mai dinainte de boieri, fără știrea lui Dumitrașco Vodă și, zicând acestea, Neculce scoate «un vray de cărți» ale Sfinției Sale Părintelui Mitropolitului, chir Ghedeon, ale lui Antohi Hatman și ale lui Savin Banul și ale altor mulți, toți chemând pe Ruși cu «înbunături deșerte». Insuși Vornicul Lupu, care pretindea că a rămas singur credincios Porții, «când au început a trece Vizirul Dunărea în această parte, îndată au repezit la împăratul Moscului de i-au dat de știre, cum că Vizirul trece Dunărea... Dacă au fost dumnealui drept Porții, pentru căci <ce> au dat știre Moscalilor că trec Turcii Dunărea?» Nu-i adevărat apoi că Lupul s'a dus cu «capul a mână» la Vizir pentru țară, ci a fost adus cu sila, iar dacă pe urmă a fost dus în lanțuri la Varna, aceasta s'a întâmplat din pricina lăcomiei lui. Și răspunzând acestea — spune conceptul procesului — «dumnealui Ion Hatmanul cu glas mare — mai exact ar fi fost: mișcat — înaintea noastră și a tot sfatul nostru, cu blăstăm au grăit, de-l va lua Sfinție Sa Părintele Mitropolitul și cu toți boierii sfatului nostru asupra sufletelor lor, precum este numai el singur vinovat... și alții nici au fost bucuroși, nici au fost amestecați, nici sânt vinovați; atuncea nu numai de Boian (satul lui Neculce) să fie el păgubaș, ci și de viciață să fie pierdut».

Aceste cuvinte ale pribeașului, care trecuse prin atâtea suferințe, au făcut o adâncă impresie și au trezit în sufletele colegilor săi de odinioară, înfundați cu propriile lor «cărți», amintirile trecutului și conștiința dreptății. Și atunci — încheie actul —

Un act scris și semnat de «Ion <Neculce> biv vornic».

«Sfinția Sa Părintele Mitropolitul și toți boierii sfatului îndată ș'au mărturisit înaintea noastră cum toți au fost vinovați și amestecați și bucuroși Moscalilor și greșiți prea luminatei Porți, niciunul nu s'au cutezat să-l ia cu sufletele sale». Domnul însuși, deși Iordachi Lupu Costachi îi era rudă — căci, se spune în același act că ținea în căsătorie «o nepoată de frate» — totuși, mărturisește în hotărîrea sa, că: «el, care a fost de trei ori Domn din vreré lui Dumnezeu, n'a pomenit «să ia Domnul moșiile altor boieri să le dea altora, fără de vină». Astfel se recunoaște în divanul domnesc nevinovăția lui Neculce și este repus în drepturile sale.

Cronicarul avea atunci 48 de ani. Cariera lui politică nu era încă încheiată. În 1727, Neculce făcea parte din divanul lui Grigore Ghica Vodă, ca vel vornic al țării de jos — dregătorie pe care o avusese mai înainte și Grigore Ureche. Legăturile dintre el și Domn erau așa de prietenești încât, în 1733, el primește pe Domn, ca oaspe, la moșia sa, Prigoreni din ținutul Dorohoiului. În a doua domnie a lui Grigore Ghica, Neculce, înaintat în vârstă — avea peste 60 de ani — este numit judecător în Iași dimpreună cu boierii cei mari «la toate trebile și judecățile să fie nelipsiți». Totuși suferințele nu i-au fost cruțate nici la bătrânețe. În 1740, pe timpul intrării Rușilor în țară, rămânând în Iași împreună cu copiii săi, a fost părț de «ciocoi și alți neprieteni», Domnului Grigore Ghica, care l-a închis câteva zile, dar pe urmă, convingându-se de nevinovăția lui, l-a pus în libertate.

A murit între 25 Februarie 1745 și 12 Ianuarie 1746, în vârstă de 73 de ani.

CRONICA LUI ION NECULCE

Vieța lui Ion Neculce e plină de elemente dramatice în întorsăturile ei neașteptate: aci caimacam de Domn, conducând în Iași treburile țării, în vreme ce Domnul se afla cu boierii la Nistru; aci silit — în cumpăna morții — să încalce repede și să fugă în Polonia; aci mare hatman al Moldovei, închinând cu Petru cel Mare la masă și conducând apoi pe câmpul de luptă armata moldovenească; aci pribeag în suita lui Dimitrie Cantemir prin Sudul Rusiei; aci la granițele țării, gata să treacă Nistrul și să-și revadă plaiurile părintești; aci din nou amărît, văzând că i se închid 9 ani, drumurile întoarcerii în țară și că moșiile îi sunt răpite. Rareori o vieță omenească a cunoscut drumuri atât de întortochiate cu sușuri și coborîșuri neașteptate, cu bucurii și satisfacții scurte și cu suferințe îndelungate. Dar toate aceste reversuri ale soartei, dacă i-au măcinat iluziile tinereții, în schimb i-au întărit și lărgit personalitatea, căci nimic nu desfundă mai bine puterile care zac latent în adâncul sufletului, decât ciocnirile continui cu realitățile vieții. Reintrând în Moldova la vârsta de 50 de ani, după o vieță svânturată, Ion Neculce era un om format, cu o bogată experiență a lumii și cu o largă înțelegere a celor omenești.

Târziu, după pragul a 60 de ani de vieță, când patimile s'au domolit și s'au așezat la adânc, ca mълul pe prundișul unei ape limpezi, fostul hatman al lui Dimitrie Cantemir s'a apucat să scrie «cele câte s'au tâmplat în vieța» sa și pentru care n'avea nevoie de istoric străin, căci erau scrise în inima lui. În precuvântarea cronicei, Neculce ne spune că este biv vel vornic — adică fost mare vornic al țării de sus. Neculce a ajuns vornic mare la 1731—1733, în domnia lui Grigore Ghica. Dacă el semnează «fost mare vornic», urmează că a scris cronica după 1733, adică după vârsta de 61 de ani.

N. Iorga a adunat, în *Istoria literaturii românești*, volumul II, toate datele din cronica lui Neculce, în care bătrânul boier face aluzie la vieța sa și care pot servi ca puncte de sprijin pentru datarea operei. Din toate reese că Neculce și-a scris cronica după 1733 și că până în ultimii ani ai vieții, mâna tremurândă așternea pe hârtie, pentru urmași, letopisețul țării. Povestind, la vârsta de 66 de ani, precederea Domnului Grigore Ghica la Nistru, ca să ridice puștele pe care le îngropase Muscalii și să le ducă la Tighina, el adaogă: «Aceste toate s'au lucrat într'acest an, dela Noemvrie la veleat 7246 (1738) pân la istovul lui Noemvrie la veleat 7247 (1739), și ce s'a mai lucra, s'a scrie la rândul său». Reluând, după un scurt răgaz, pana, el continuă imediat: «Iară acum am început a scrie că în anul 7247, după ce au mers Grigore Vodă în Iași, ciuma s'au mai potolit». Il surprindem deci pe bătrânul cronicar, așezat la masa lui de scris, în liniștea patriarhală a moșiei sale, înmuind pana în cerneală ca să însemne cronica zilei. Astfel a scris până la capăt; ultimele rânduri sunt din 20 Iulie 1743: urcarea în domnie a lui Ioan Mavrocordat. Doi ani mai târziu, Neculce închidea ochii pentru totdeauna.

Cronica lui Neculce cuprinde istoria Moldovei dela Dabija Vodă (1661), de unde o părăsise Miron Costin, până la 1743; un răstimp de 82 de ani.

Asupra izvoarelor, cronicarul însuși ne dă următoarele indicații:

«Iară dela Dabija Vodă înainte îndemnatu-m'am și eu Ioan Neculcea biv vel vornic de țara de sus a scriere întru pomenirea «Domnilor: însă până la Duca Vodă cel Bătrân, l-am scris de «pe niște izvoade ce am aflat la unii și alții și din auzitele celor «bătrâni boieri, [Izvoadele sunt, după cum s'a văzut, p. 177—179, «letopisețul lui Damian-Dubău] iară dela Duca Vodă cel Bătrân «înainte, continuă Neculce, până la domnia lui Ioan Mavrocordat, nici de pre un izvod a nimărui, ce am scris singur «dintru a mea știință, câte s'au tâmplat de au fost în vieța mea».

Așezându-se să scrie, ca un moșneag înțelept și sfătos ce era, toate cele trecute, pentru ca «frații săi cetitori» să știe «a se ferire de primejdii», Neculce are, în ciuda vârstei, un suflet cald, în care amintirile păstrează toată proștețimea lor. Timpul ștersese mărunțișurile vieții, lipsite de interes, dar icoanele și pățaniile care-l impresionaseră mai puternic, se desprind din amintire, vii, ca în clipa în care le-a văzut de aproape sau le-a trăit intens.

Cronica lui Neculce, în continuarea cronicei lui Miron Costin, înfățișează una din fazele cele mai dramatice ale istoriei moldovenești: epoca de prăbușire a domniilor moldovenești și începuturile domniilor fanariote. În deslănțuirea războaielor crâncene dintre creștini — Germani, Poloni și Ruși — de o parte și Turci de altă parte, domniile moldovenești cad ca frunzele vânturate în furtuni. Sunt pagini încordate de intrigi, de decădere națională, de umilință deprimantă, pe care le simțim din tablourile sumbre pe care ni le înfățișează cronicarul. Iată bunăoară într'un loc pe Domnul Moldovei și pe cel al Țării Românești chemați la sfat în cortul pașei la Hotin, pentru ca Pașa să răcnească la ei și să «scoată hangerul ca să-i lovească». Iată într'alt loc, pe Antonie Vodă, care a făcut mult bine țării, închis și chinuit de Turci în temniță «și l-au bătut și l-au căznit în fel de fel de cazne; până și tulpanuri săburi îl făcea de înghițea și apoi le trăgea înapoi, de-i scotea mațele pe gură. Și l-au făcut de au dat o mie de pungi» ca să scape. Și «după ce l-au slobozit Turcii și s'au apropiat de casă, și numai ce au văzut că-i arde și casa». Uneori tragicul se împletește cu comicul ca în dramele shakespeariene. Boierii munteni, plângându-se vizirului împotriva lui Grigore Ghica, în timp ce acesta «după perdeaua vizirului asculta toate. Și vizirul zisu-le-a: Alegeți-vă un domn dintre voi, pe cine vă va plăcea și veniți mâine dimineață să vi-l fac». Când a doua zi boierii se duc cu Drăghici Cantacuzino, fratele lui Șerban, în frunte, la vizir «să-l îmbrace cu caftan și au intrat în casă, la vizirul», rămân încemențiți. Vizirul le scoate înainte pe Grigore Ghica căftănit.

Rareori într'un tablou sumbru din aceste vremuri pătrunde o rază de soare, ca atunci când ne înfățișează pe Iliș, feciorul lui Alexandru Vodă — care murise «sărac și la mare lipsă și cu datorii multe» — mergând pe ulițele Constantinopolului, «după oasele tatâne-său, la îngropare, cu multă grijă și frică de datornicii tatâne-său, să nu-l prinză, să-l închiză». Este deodată ridicat și dus, fără să știe de ce și unde («foarte rău să spăriesă»), «la saraiu, de l-au îmbrăcat împăratul cu caftan de domnie, de l-au pus domn în locul Ducăi-Vodă». Iată-l mai departe și pe Duca, în a doua domnie, după ce gătise podul peste Nistru și «aștepta pentru slujba adusă oștirilor turcești să fie răsplătit cu caftan domnesc, că este ridicat pe sus, la un semn al împăratului, și «l-au dus de l-au închis la baș-ceauș». «Atunci s'au văzut Duca Vodă că este mazil... și l-au bătut împărăția și au cheltuit mulți bani și era să piară». Dramele de domnie se împletec cu suferințele și durerile țării în scene de un realism crud. Scena în care ne înfățișează pe Duca Vodă, când după ce a stors țara pentru a plăti biruri turcești, este ridicat de Poloni și dus — pentru totdeauna — pe drumul exilului, impresionează cu atât mai puternic, cu cât este mai concis povestită; dus «într'o sanie cu doi cai unul alb și unul murg¹ și cu hamuri de teiu, ca vai de dânsul! Ocări și sudălmi, de auzea cu urechile. Și agiungând spre Suceava la un sat, au pofit puțintel lapte să mănânce iar femeia, gazda, i-au răspuns: N'avem lapte să-ți dăm, că au mâncat Duca Vodă vacile din țară. De l-ar mânca viermii iadului cei neadormiți! Că nu știa femeia aceea că este

¹ Pentru a simți puterea acestei imagini a desperecherii cailor, trebuie să ne transpunem în epocă și în sufletul cronicarului latifundiar, care primise, în dotă, o herghelie de cai.

el singur Duca Vodă! Iar Duca Vodă, dacă au auzit așa, au început a suspinare și a plânge cu amar ».

Scenele povestite de cronicar sunt pline de mișcare, ca de pildă, aceea a răsvrătirii poporului împotriva Grecilor, în care cronicarul vădește și un deosebit simț pentru psihologia maselor și un rar dar de a evoca.

Ura norodului revoltat împotriva Grecilor cu prilejul mazilirii lui Dumitrașco Cantacuzino, când târgul întreg se strânsese la curtea domnească și, cățărât pe ziduri, huia, aruncând cu pietre și cu bețe, este admirabil conturată într'un episod final. Gloata umpluse ulițele Iașului și fremăta de indignare. În acest vâlmășag, Fliondor Armașul surprinde la gazdă pe un grec, Mavrodin Paharnicul, pe care prinsese ciudă poporul și — povestește Neculce: — « L-au bătut și l-au desbrăcat, de l-au lăsat numai cu cămeșa, și l-au pus pe un cal, îndărăt, cu fața spre coada calului, și-i dedese coada în mâini de o ținea în loc de frâu, și-l ducea prin mijlocul târgului la Copou, la primblare, și-l privea tot norodul ziua amiază zi mare, și-i ziceau feciorii ce-l duceau: « Zii, Grece, cal murg la fântâna Bordii ». Iară el nu putea zice cal murg la fântâna Bordii, ce zicea: « Alogo ¹ murgo sto ² fuintina Bordii ». Iară slugile lui Fliondor îi dau palme și-i ziceau: « Zii, Grece, bine, nu zice așa! ». Acest fel de zeefet frumos i-au făcut ».

Miezul istorisirii lui Neculce îl formează însă domnia lui Dimitrie Cantemir. Deși din 83 de ani cât îmbrățișează cronica, domnia lui D. Cantemir n'a durat decât 9 luni, totuși în economia operei ea ocupă a șasea parte din întreg.

După vremurile « de cumpănă mare » pentru pământul românesc, pe care le-a înfățișat în toată dramatica lor încordare Miron Costin, scurta domnie a lui Dimitrie Cantemir păru, un moment, că deschide o epocă nouă. Până la el, Turcii, care puseseră un picior în Buda și un altul în cetățile polone dela granița de Sud, păreau că sunt de neînfrânt prin strașnica lor organizare militară. Dar victoriile câștigate sub zidurile Vienei, dădură avânt nou creștinilor și Turcii păreau că apucă pe panta decăderii și a prăbușirii finale. Aceste evenimente aduc o înșeninare și în vieța românească.

Românii — până atunci târșiți cu sila pe câmpurile de luptă după steagurile turcești, apăsați de biruri grele și istovitoare, îngroziți la fiecare clipă de șovăială de ciambururile tătărăști, care așteptau la Nistru porunca din Stambul pentru a încăleca și a se respira în țară după pradă, robi și părjol — Românii, zic, răsufiau acum mai liniștiți. Triumful creștinătății părea că aduce și desrobirea lor din vechile capitulații.

La această răscruce de drum în istoria românească, apare personalitatea lui Dimitrie Cantemir, care trăise o tinerețe întregă în mediul Constantinopolului. El văzuse cu ochii dezastrul Turcilor, aflase de strălucitele campanii ale lui Petru cel Mare și, înainte de a se înscăuna în Moldova, intrase în legături cu Țarul, prin contele Tolstoi, ambasadorul rus la Constantinopol.

Cu Dimitrie Cantemir era însă aproape toată boierimea Moldovei, după cum am spus. Răspunsul boierilor, când D. Cantemir le comunică pactul cu Muscalii: « Bine ai făcut Măria Ta... », dovedește că Domnul era în acord cu instinctul poporului său și cu năzuințele spre liberarea de sub capitulațiile păgânilor. Scurta domnie a lui Dimitrie Cantemir a fost astfel ca un fulger în furtuna vremurilor. Un strigăt de desnădejde al unui popor oprimat care tânjia după libertate. Dar nenorocita luptă dela Stăniilești a spulberat toate iluziile și a nimicit, pentru multă vreme, aspirațiile spre libertate.

Mișcătoarea dramă, pe scena căreia apar cele mai mari personalități ale veacului al XVII-lea din răsăritul european: Petru cel Mare, Carol al XII-lea și Dimitrie Cantemir — dramă care a pus capăt domniilor pământene în Moldova — este înfățișată de Neculce pe larg și cu toate acele detalii, care alcătuiesc coloritul specific al vremii.

Iată, mai întâiu, portretul lui Dimitrie Cantemir, care, în tinerețe se arătase « nerebdător, mândros, zlobiv la beție » încât îi ieșise « numele de om rău », dar, care, căpătând domnia « știu să-și piarză numele cel rău căci — spune Neculce — doară mai la vârstă venise, au doară chivernisise vieța lui unde nu era pace, că așa se arăta de bun și de blând, că tuturor le era ușile deschise, și nemăreț, de voroavea cu toți copiii, încât începuseră toți a se lipi de el și a-l lauda ».

Tot astfel, în câteva linii concise, dar admirabil prinse, este schițat și portretul lui Petru cel Mare:

« Împăratul era un om mare, mai înalt decât toți oamenii, « iară nu gros, rotund la față și cam smad, oacheș și cam arunca « câte o dată din cap fluturând și nu cu mărire multă și cu poh- « vală mare ca alți monarhi și umbla de multe ori ca un om « de rând pe jos, fără alai, numai cu două trei slugi ».

Întâlnirea lui Petru cel Mare cu Dimitrie Cantemir și înfrățirea Rușilor cu Moldovenii, care vedeau în vecinii ortodocși dela nord, mântuirea patriei lor, este înfățișată viu, cu toate notele ei pitorești care făcuseră senzație pe timpul acela:

« Iară atâta dragoste arăta împăratul către Dumitrașco Vodă, « unde văzuse că s'au închinat de bună voie lui, că să tindea « cu amândouă mâinile și cuprindea pre Dumitrașco Vodă de « grumaz și-l săruta pe față, pe cap și pe ochi, ca un părinte « pre un fiu al său ».

La masa pe care Cantemir a dat-o în cinstea împăratului în « casa cea mare » din curtea domnească, împăratul n'a vrut să șeadă cu niciun chip în capul mesei, « ce au șezut în scaun, lângă masă, iar în capul mesei au pus pre Dumitrașco Vodă... și se veseleau prea frumos cu vin de Cotnari și laudau vinul foarte, și încă mai bine le plăcea vinul cel cu pelin, și mult se mirau cum spre partea lor nu se face vin cu pelin așa bun ». Povestind astfel intimitatea mesenilor, Neculce nu uită să adauge că « după ce s'au sculat dela masă, au venit și boierii țării de s'au împreunat cu împăratul, și le-au dires împăratul cu mâna lui tuturor câte un pahar de vin ».

Neculce povestește apoi pe larg, cu amănunte interesante, cinstea cu care Petru cel Mare a primit pe Dimitrie Cantemir și boierii moldoveni în tabăra dela Prut, în ajunul Sfinților Apostoli Petru și Pavel. Oastea era înșirată de jur împrejur și, după ce Mitropolitul Ghedeon a slujit liturghie, Rușii au început să sloboadă tunurile — 52 la număr — unul câte unul, toate pe rând; după aceea a venit rândul dragonilor, cari erau înșirați pe 5 rânduri și cari au început « a slobozire flintele, însă nu totdeodată, ce începuse a slobozi deoparte, mergând focul, slobozind din om în om împregiur, ca și cum ar merge fulgerul ». De acolo au trecut la conacul împăratului, unde se aflau întinse vreo 5—6 corturi, iar sub corturi se afla întinsă, pe iarbă verde, masa, dar — ne spune Neculce — se săpase și « șanț pentru slobozitul picioarelor în jos ». Și s'au așezat acolo la masă împăratul și cu Dimitrie Cantemir și cu toți generalii, brigadirii, polcovnicii, căpitanii și boierii « moschicești », între care erau încadrați și cei 15 boieri ai Moldovei, « toți de-a-rândul, cineș după cineș și boieria sa »:

« ...Și era într'o Miercuri — continuă Neculce — și au « mâncat tot carne pentru libovul împăratului creștinesc și i-au « cinstit împăratul prea bine și frumos și mai pre urmă ne-au « închinat singur împăratul cu niște vin a lui dela Franțuji, « care îndată cum au băut, cum au mărmurit toți de beți, bând

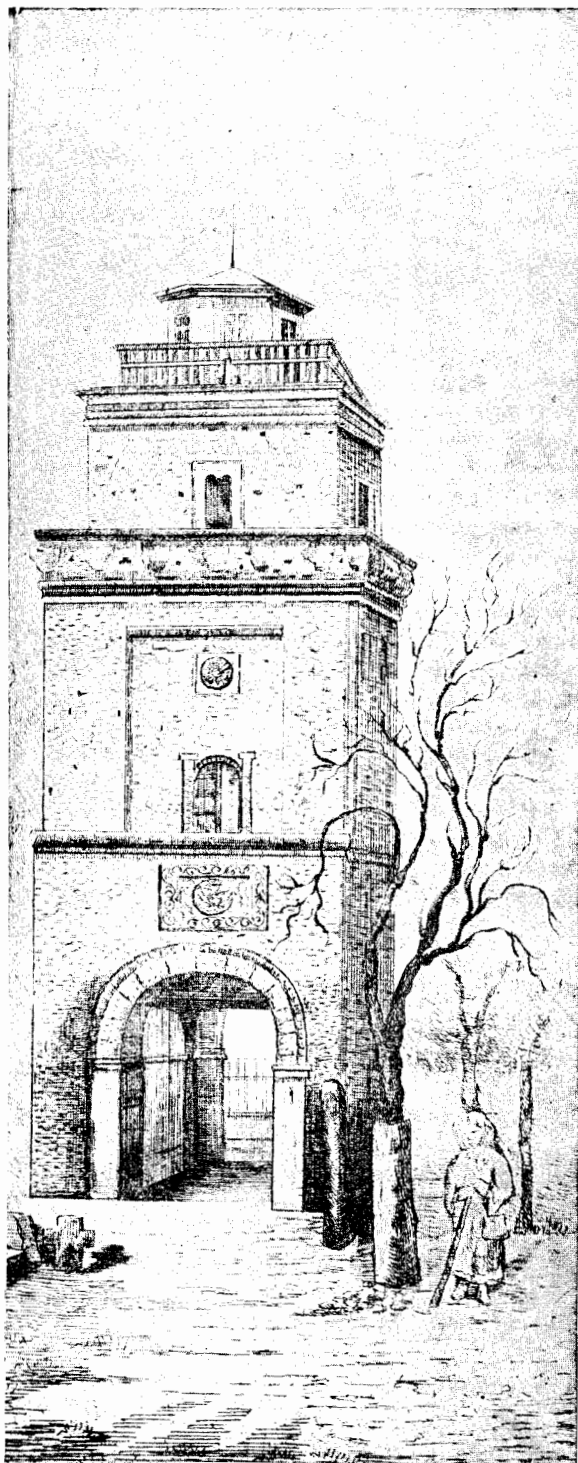
¹ ἄλογος (ὁ), în greaca modernă — cal.

² στὸ în greacă — la.

« de acel vin și n'au mai știut cum au dormit într'acea noapte « și Domnul și boierii ».

Dar, după vinul acesta al Rușilor, care le-a vrăjit mințile, Domnul și boierii aveau să se trezească în curând înaintea teribilei realități.

Neculce are un extraordinar dar de a prinde psihologia maselor în mișcare. Se străvede în scrisul lui ochiul ager al hatmanului de oștire moldovenească, atent la toate mișcărilor și la toate situațiile, prinzând din învălmășeala mulțimilor tot ceea ce poate da povestirii sale contur și culoare. E neîntrecut în descrierea bătăliilor. Lupta dela Stănilești este ca un adevărat ziar plin de detalii senzaționale. Dela deschiderea ostilităților

Turnul Colței, zidit după tradiție, de soldații lui Cașol al XII. Azi dărâmat.

cu răscoala mahalalelor și a slujitorilor din casele boierești împotriva Turcilor din Iași (tăierea neguțătorilor și spargerea prăvăliilor: «băcăliile sta vărsate pe ulițe de era sătui și copiii; strafide, smochine, alune era destule pre la toate babele») până la tragicul act final când Moldovenii, văzând din obuzul rusesc Tătarii încărcăți de pradă, se «slobozea asupra lor, ca să-și scoată robii» și când «ghinărarul Șeremet» îi împiedica «să se bată cu Tătarii, că ei au făcut pace» cu ei, spre desnădejdea Moldovenilor («Deci Moldovenii au început a strigare și a-l blăstemare și a zicere cum n'or merge ei să se bată, că ei își văd părinții și femeile și feciorii lor robi la Tătarii, de-i auzea cu urechile, cum îl blestema») — dela început până la căpat, Neculce evocă scene de un dramatism încordat. Toate mișcărilor și toată zarva luptei defilează ca într'un film colorat sub ochii cititorului: dispozitivul de bătăe al armatelor creștine, tactica de luptă a Rușilor și a Turcilor, erorile de strategie comise și viclenia lui Lupu Costachi care se înfulese pe ascuns cu Turcii; desfășurarea atacului, bravura «gheneralului neamț Vitman, care a căzut răpus de o «pușcă turcească», pe când își îmbărbăta grenadirii la atac; împresurarea armatei creștine; inflămânzirea Rușilor; tatonările păcii; stăruințele depuse de ghenerarii nemți, de Dumitrașco Vodă și de boierii moldoveni pe lângă țar ca să continue lupta; condițiile păcii, acceptarea lor — și, în sfârșit, exilul Moldovenilor.

Lui Neculce nu-i scapă niciunul din acele amănunte care însufleșesc narațiunea și câștigă interesul cititorului. Astfel, povestind acele zile de frământări, când Dimitrie Cantemir, prin legământul încheiat în scris cu Țarul — și boierii săi — erau convinși că au croit un drum nou Moldovei și au asigurat viitorul dinastic al familiei, privirea iscoditoare a bătrânului cronicar reinprospătează un mic incident, nebăgat în seamă la început, dar care a fost ca o prevestire fatală a celor ce aveau să se întâmple. Era după sosirea oștirilor rusești la Prut. Cantemir îndemna pe feldmareșalul Șeremetev să scrie «o carte» în limba turcească Sultanului, că se închină Porții și el și tot Bugeacul. Și atunci Șeremetev, gândind că nu e rea ideea lui Cantemir, a pus pe un copil al lui, care știa bine turcește, să scrie. Cantemir însă, neavând încredere în cunoștințele de limba turcească ale copilului, a zis să scrie întâiu «pre o țidulă mică» vreo două rânduri, să vadă cum scrie...

«...Iară acel copil — povestește Neculce — fiind telpiz bun, «au scris pre o țidulă așa că: «Nu este mai mare blestemat în lume decât omul ceta ce are o fărâma de pâne în mână și o «leapădă pre aceea și cearcă să aște alta mai mare», și a dat-o «lui Dumitrașco Vodă; iară Dumitrașco Vodă cetind, au zis «copilului: «Hia gidi cahpolu» și n'au mai spus lui Șeremet ce au «scris copilul, fiindu-i rușine; numai ce au zis că au putut scrie».

Prăbușirea lui Dimitrie Cantemir care, după ce se sbătuse să facă a se recunoaște pentru familia lui dreptul la tron, își vede, după lupta dela Stănilești, soția și copiii în primejdia de a cădea în mâna Turcilor, este înfățișată și ea cu încordare.

Neculce și alți boieri îl sfătuiseră să nu-și lase Doamna în Iași, ci să o trimită la Hotin sau la Camenița, dar Dimitrie Cantemir, sigur în isbânda Rușilor, le-a răspuns mâniat că: «să-și ia el muiera, de se teme, și să o trimită unde i-i voia, dar el pre Doamna din Iași n'a clăti-o nicăeri». După ce a văzut înfrângerea dela Stănilești și a văzut că Turcii au înconjurat obuzul, gândind la ai săi, care rămăseseră în Iași, s'a speriat «și plângea și întreba în toată oastea cine s'ar afla un voinic să iasă pre furii să se sloboadă la Iași să deie știre Doamnei să fugă... și nime nu cuteza să se apuce să meargă. Apoi Dumitrașco Vodă, văzând că nu se găsește nime, se ispita el singur să meargă și cu Brahă Căpitan de darabani, și își găsisse și cealmale și haine turcești, să se îmbrace și să iasă noaptea din obuz, să intre în oastea turcească, că doară ar putea străbate la Iași, la Doamnă-

sa, să o iee și să fugă». Norocul lui a fost însă că Muscalii nu lăsau pe nimeni să iasă din tabără fără ucaz, și că Petru cel Mare n'a voit să-i dea ucazul, temându-se, cu drept cuvânt, să nu cadă în mâna Turcilor și să fie omorât.

Figura romantică a regelui Carol al XII-lea apare și ea fugăr, prinsă însă în trăsăturile ei caracteristice: curajul și cavalierismul. Lupta dela Tighina e ca un mic fragment de chanson de geste. Pașa dela Tighina, care primise poruncă dela Țarigrad ca să-l scoată din Basarabia, de nu cu voie, atunci cu silă, neavând încotro, înconjurase cu ieniceri casele dela Varnița unde se afla regele. Carol al XII-lea refuză să părăsească conacul, mobilizează garnizoana suedeză și deschide focul. Nici chiar după ce Turcii au dat foc conacului, regele, ca un adevărat paladin medieval, nu se predă. Abia după ce a omorât câțiva ieniceri și după ce a fost el însuși rănit, a căzut prins.

Neculce are un mare talent de povestitor; știe să găsească totdeauna cuvântul potrivit pentru fiecă situație și să concentreze tot interesul povestirii în jurul unui eveniment, al unei stări sociale sau al unei personalități pe care o evocă cu toată limpezimea.

Predilecția hatmanului cronicar pentru aspectul dinamic al vieții, de care am vorbit mai sus, se vedește și în portretele sale. Notele prin care individualizează portretele nu sunt atât calități sufletești sau trăsături fizice, cât mișcarea. Portretul lui Petru-cel-Mare, pe care l-am reprodus mai sus, capătă viață proprie tocmai prin prinderea ticului: «cam arunca câte odată din cap fluturând», și prin acțiune: «umbla de multe ori ca un om de rând, pe jos fără alai, numai cu două, trei slugi... și atâta dragoste arăta... către Dumitrașco Vodă...», că se tindea cu amândouă mâinile și cuprindea pre Dumitrașco Vodă de grumaz și-l săruta pe față, pe cap și pe ochi, ca un părinte pe un fiu al său».

Dela început ne captează interesul prin trăsăturile simple, dar precise, în care prinde icoana Domnului Dabija Vodă, ridicat din boierimea putneană și care ținea cu îndărătnicie la obiceiurile patriarhale apucate din bătrâni. Două apucături ale lui sunt suficiente ca să-l individualizeze în ceea ce firea lui avea mai caracteristic. Bea vinul — ne spune Neculce «mai mult din oală roșie decât din pahar de cristal, zicând că-i mai dulce vinul din oală decât din pahar». Apoi «mai avea obiceiul, când ședea la masă și vedea niscaiva oameni săraci, dvorind prin ogradă», trimitea «câte două — trei blide de bucate din masa lui și pâine și vin și le trimitea acelor oameni, de mâncau în ogradă». Și spunea boierilor care priveau aceasta nedumiriți: «de mult or fi dvorind ei și or fi flămânzit, neavând de cheltuială».

Caracterul orgolios al Domniței Maria, fiica lui Brâncoveanu și soția lui Constantin Duca Vodă — un adolescent de abia 20 de ani — este bine fixat cu un surâs de ironie într-o atitudine din timpul mazălirii. Plecând cu 5 slujitori și cu mult calabalac spre Țarigrad, prin fața norodului care îi blestema soțul pentru birurile puse, «fata Brâncoveanului Vodă, fiind tânără și desmerdată de tată-său, se bocea în gura mare muntenește, de zicea: «Aolio, aolio, că va pune taica pungă dă pungă din București până în Țarigrad și zeu nu ne va lăsa așa, și iar ne vom întoarce cu domnia îndărăpt».

În această înfățișare vie, dar senină, a faptelor, nedeformate de aburii patimei, sufletul bătrânului, sub povara amintirilor, svăcneste adesea în sfaturi înțelepte pe care le oferă cu duioșie comunicativă, din prisosul unei vieți bogate în experiențe, ori de câte ori se ivește prilejul, «iubiților săi cititori tineri» sau «fraților săi Moldoveni»: «Ce fraților Moldoveni, rogu-vă să luați aminte — își încheie el povestea amarului zilcelor de exil — să vă învățați și să vă păziți. Oricât îi fi în cinste la vreun Domn, bine este să-i slujești cu dreptate, că și dela Dumnezeu

ai plată. Iară cu domnul niciodată să nu pribegești, măcar cum ar hi. Și nu numai în țară străină, ce nici în Țarigrad cu dânsul să nu mergi, fiind tu Moldovan, ce să-i slujești în țara ta, căci străinii caută numai pre domn să-l miluiască și să-l cinstească și iară pre boierii ce sânt pribegi cu domnul într'o nimică sânt... Și apoi domnul se visează că este tot puternic ca la țara lui, când este domn... și nu socotește slujba ce i-au făcut, că s'au înstreinat, ce nimică învoială nu-i face. Nădejdea domnului este ca sâninul cerului și ca încetul mării; acum este sânin și se face nour, acum este marea lină și se face furtună»; sau povestind grija după familiile lăsate în Iași, când au simțit că frontul rusesc dela Prut se clatină:

«Rugăm pre dumneavoastră, iubiților cetitori tineri, să luați sama acestei scrisori, că de s'ar tâmpla vreodată să mai vie niște lucruri ca aceste în țara noastră a Moldovii să vă știți «chivernisi, să nu pățiți și voi ca noi» etc.

Alteori, sufletul său, sub povara amintirilor, îndurerat de decăderea Moldovei sale, se revarsă într'un lirism mișcător, care ne prevestește ceva din arta lui Sadoveanu. Zugrăvind, în trăsături dinamice, dar expresive, figura bătrânului Dumitrașco Cantacuzino, de un realism impresionant prin contrastul dintre meremeturile disgrațioase ale senilității, «care de bătrân ce era, dinți în gură nu avea, dimineața îi înclăa de-i punea în gură, iară seara îi descleea cu uncrop» și pasiunea vicioasă a tinereții, căci își lăsase soția la Țarigrad și trăia în Iași cu Anița, fiica unei rachierite de pe Podul Vechiu, «și o purta cu sălbi de galbeni și cu haine de șahmarand și cu șlic de sobol... și o trimitea cu careta domnească, cu seimeni și cu vornici și cu comiși, ziua amiaza mare, pe uliță, la feredu și pe la mănăstiri... și făcea și pre boieri de-și trimiteau giupăneșele cu dânsa», — sufletul îndurerat al cronicarului isbucnește într'un oftat adânc, în care se revarsă din plin toată indignarea lui și a bătrânilor de seama sa, împotriva decăderii vieții sociale a vremurilor noi:

«Oh! Oh! Oh! Săracă țeară a Moldovei, ce nenorocire de «stăpâni ca acesta ai avut? Ce sorți de vieță și-au căzut! Cum «au mai rămas om trăitor în tine, de mare mirare este, cu atâtea «spurcăciuni de obiceiuri ce se trag până astăzi în tine, Mol-dovă! Și din vreme în vreme tot s'au mai adaos spurcatele «obiceiuri».

Asemenea accente lirice, care dau pe față patriotismul sincer al lui Neculce, se regăsesc adesea în cursul narațiunii sale.

O SEAMĂ DE CUVINTE. La începutul letopiseșului său, Neculce a adăogat: «O seamă de cuvinte ce sunt auzite din om în om, de oameni vechi și bătrâni și în letopiseșe nu sunt scrise». E o serie de 42 legende istorice: despre altarul mănăstirii Putna, despre mama lui Ștefan cel Mare și Daniil Sihuștru, despre Petru Rareș ca pescar, despre Alexandru Lăpușneanu, Despot Vodă și mulți alții, legende pe care Neculce nu le-a prins în urzeala croniceii, ci le-a strâns laolaltă, pentrucă, zice el: «Cine va vrea să le creadă bine va fi, iară cine nu le va crede, iarăși bine va fi; cine cum îi va fi voia, așa va face».

Câteva din aceste legende sunt simple transcrieri de note istorice ca de pildă nr. 21: genealogia, fraților Nicolae și Constantin Mavrocordat, sau nr. 27: căderea lui Vasile Lupu, povestită pe larg de Miron Costin. Altele au un sâmbure de adevăr, prelucrat poate de imaginația populară, ca de ex. legenda nr. 5 cu originea neamului Movileștilor și cu aprodul Purice, care în lupta dela Șcheia, văzând că a căzut calul cu Ștefan Vodă a oferit Domnului calul său. «Și nu putea în grabă încăleca Ștefan Vodă, fiind om mic. Și au zis Purice Aprodul: «Doamne, eu mă voi face o moviliță și vino de te sue pe mine și încăleacă». Și s'au suit pe dânsul Ștefan Vodă și au încălecat pre cal. Și au zis atuncea Ștefan Vodă: «Sărace Purice, de oi scăpa eu și

tu, atuncea ți-ei schimba numele din Purice, Movilă ». Purice din această anecdotă istorică nu este legendar, ci este o figură istorică, amintită și în cronică scrisă la curtea lui Ștefan cel Mare, în versiunea germană a lui Hartmann Schedel, din 1502.

Altele sunt împrumutate din cronicarii străini, ca de ex. nr. 16, cu legenda începuturilor umile ale lui Despot Vodă, care au fost slugă la Despot cel Mare în Veneția și care, la moartea stăpânului său, ar fi luat « scrisorile și hrisovul cel de la Carol împăratul nemțesc și cu acele scrisori au făcut meșterșug, de au agiuns de au fost domn ». Sursa acestei legende, relatată și de Grigore Ureche, este cronică polonă a lui Alexandru Guagnin¹.

Dar sunt și legende care par să fie teme folklorice. Legenda sa, *Dumbrava Roșie*, are, precum a arătat Bogrea, o paralelă în folklorul rus, unde este pusă pe seama cneazului Smolenskului, Roman, care prinzând mulți robi Lituani, « i-au înjugat în plug și ca cu niște boi au arat în jurul Chievului »². Într'un interesant articol publicat în *Cercetări Literare* V, (1943, p. 65 și urm.) d-na Laetiția Cartoian-Turdeanu a precizat că tema Mama lui Ștefan cel Mare, cântată în secolul al XIX-lea de Asachi, Hrisoverghi, Bolintineanu, Costache Negri și alții, se regăsește într'o legendă medievală privitoare la Teodoric Gotul, într'o poemă franceză din veacul al XII-lea *Alicamps*, într'o legendă cehă în care eroul este regele boem Otakar și, în sfârșit, se resfrânge în poema provençală a lui Mistral *Calendal*³. Din punct de vedere istoric, ne pare puțin probabil ca marele erou, « atletul lui Hristos », cum l-a numit Papa... « cel mai vrednic, să i se încredințeze conducerea și stăpânirea lumii și mai ales cinstea de comandant împotriva Turcilor », cum scria cronicarul polon Długosz, să fi avut un moment de slăbiciune și, descurajat, să fi căutat adăpost în cetatea unde se afla soția și mama sa. Autoarea are deci dreptate când pune întrebarea: dacă nu trebuie să vedem în legenda românească, relatată pentru întâiași dată de Cantemir, « un ecou al poemelor medievale occidentale », căci, observă dânsa, D. Cantemir era în strânse legături la Constantinopol cu ambasada franceză și, într'un rând, când uneltirile lui Brâncoveanu erau gata să-l piardă, a stat ascuns la ambasadorul francez Ferriole, mai multă vreme. Nu ar fi dar exclus ca în mediul francez de-acolo, Cantemir să fi aflat legenda pe care a localizat-o și a prelucrat-o în stil antic. Dela Cantemir, dacă legenda nu circula mai înainte în Moldova, venită pe altă cale, a aflat-o, poate, Neculce, hatmanul și tovarășul de exil al lui Cantemir.

Aceste scene ale trecutului românesc, dintre care unele vin din tradiția bătrânilor, altele din fondul legendar al poporului — poate și din cântecele bătrânești — au format un izvor neprefuit de inspirație, pe care l-a desfundat epica și drama istorică românească din secolul al XIX-lea și al XX-lea.

LIMBA. Cronică lui Neculce înfățișează însă un interes deosebit și din punctul de vedere lingvistic. În evoluția limbii noastre literare ea croește un drum nou. Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin și după ei Dimitrie Cantemir, au căutat să creeze un stil savant cu o structură sintactică modelată

¹ Vezi traducerea pasajului din Guagnin, în paralelă cu textul lui Ureche, la P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, p. 191 și următoarele.

² V. Bogrea, în *Anuarul Inst. de Istorie Națională publicat de Al. Lapadatu și Ioan Lupăș*, III, 1924-25, Cluj, 1926, p. 505-506. Pentru o formă mai veche a legendei în literatura polonă, la Strykowski, v. P. Panaitescu în *Revista istorică română*, X, 1940, p. 108.

³ Paralelismul între balada lui Bolintineanu — mai ales în versiunea franceză, publicată în *Les Brises d'Orient* — și între episodul respectiv din Mistral, este așa de surprinzător, în cât am fi înclinați să credem că Bolintineanu ar fi fost influențat de Mistral, dacă n'am ști că *Les Brises d'Orient* au apărut în 1866 la Paris, prefațate elogios de Philartète Chasles, profesor la Collège de France și critic de seamă al timpului, iar poema lui Mistral, *Calendal*, cu un an mai târziu, 1867 (cfr. articolul d-nei Laetiția Cartoian-Turdeanu, p. 89-91).

după tipare latine. Neculce, însă, care n'a avut parte să-și petreacă copilăria și tinerețea în școlile iesuite ale Poloniei, fiindcă pe vremea când putea să o facă, îngrozit de decapitarea tatălui său, se afla pribeg în Țara Românească, scrie în limba bătrânească a timpului său, ușor influențată de limba înaintașilor cronicari, dar cu rădăcini adânci în limba populară. Stilul lui nu are acea simetrie a părților, acel ritm armonios, acele inversiuni călcate după topica latină pe care le întâlnim la Costinești și mai ales la Dimitrie Cantemir. La el nu găsim acea abundență de determinări adjectivale așezate înaintea substantivului, acele construcții *brachilogice*, acele *syllapse*, acele construcții *hyperbate* (cu separarea cuvintelor, unitare însă din punct de vedere gramatical). În cronică lui Neculce limba curge limpede ca izvorul de munte, pe albia vorbirii populare, ca la Ispirescu și la Creangă, obținând prin simetria părților un ritm armonios. Cugetările lui aci se înșirue senin, pe același plan orizontal, legate între ele prin coordonare cu conjucția și :

Și l-au scos la câmpu / și l-au culcat la pământ învilit într'un harasisc / și l-au sărit de trei ori cu calul — sau :

Era un boier anume Nicolai Milescu spătar, de la Vaslui de moșia lui... / Și era mândru și bogat / și îmbla cu povodnici înainte domnești, cu buzdugane și cu palușe, cu saltare tot sirmă la cai. / Și lui Ștefăniță Vodă îi era prea drag / și-l ținea prea bine / și se giuca în cărți cu dânsul ;

aci se frâng tumultuos, ideile secundare irumpând deodată, împreună cu determinările și precizările lor, în miezul cugetării principale :

Iară mai pre urmă, ridicându-se Petru împărat, fiul lui Alecsii Mihailovici, / carele au venit aice în țară, în Moldova, / de s'au bătut cu Turcii la Prut, la Stănilești, din gios de Huși, în ținutul Fălciului, / agiuns-au Cărnul din Sibir cu cărți la dânsul, la Impăratul Petru Alecsievici, / de i-au făcut știre de toate ce au făcut și cum este surgun.

Dar limba lui Neculce, atât de apropiată prin structura sintactică, de limba populară în care începuse să invadeze turcismele⁴, capătă o savoare deosebită și prin mulțimea imaginilor sugestive împrumutate din cadrul vieții rustice și a proverbelor în care se găsește concentrată înțelepciunea populară: « Tătarii au intrat în țară ca lupii într'o turmă » ; « s'au strâns toată boierimea și oastea la Dumitrașco Cantacuzino, care luase caftanul ca puii de potârniche » ; « așa dă Dumnezeu: pasărea vicleană dă singură în laț » ; « pasărea în cuișul său piere » ; « mielul blând sugă la două maice » ; « când trăgeau Rușii cu puștile cădeau Turcii « ca cum ar cădea niște pere coapte dintr'un păr când îl scutură oamenii » ; Constantin Cantemir i-au dat cheia țării în mână lui Iordache Vistiernicul » ; Constantin Duca, și cumnatul său N. Costin, punând la cale o acțiune care va aduce mazălirea Domnului: « au stins bine focul cu paie » ; Mihai Racoviță « se făcea a nu-i place să primească domnia ca și fata ceea ce zise unui voinic : Fă-te tu a mă trage și eu oi merge plângând » ; Muscalii credeau să sdrobească pe

⁴ Cele mai multe privitoare la sfera militară și administrativă în legătură cu Poarta, precum: *caimacam* — reprezentantul Domnilor noștri la Constantinopol; *caplan* — un fel de otaș; *caplan pașa*; *bulucbașa* — comandantul unui *buluc*, grup de armată; *capegiu* — portar al saraiului Imperial; *capegiabașa* — căpetenie capegiilor; *silihtar* — demnitar militar turc; *casascher, cadiascher* — judecător militar; *ulama* savant teolog și juriconsult; *geabhane* — explosiv de război; *subaș* — șef de poliție; *tubulhana* muzică militară; — *hasna* tezaur de bani (pentru întreținerea unei garnizoane); *carvasara* — localul vâmei turcești, unde se adăposteau negustorii turci cu mărfuri; *oturac* — popas; *olac* poștă; *mecet* — geamie; *arz* sau *hars* — plângere; *agariac-calabalac* *ferman* sau *firman*; *dovă* — rugăciune la Turci, *sorbaldac, zorbă, zurbă* — răscoală etc., etc.

Interesante sunt, de asemenea, la Neculce, polonismele din sfera militară: *roh* *mistru* din germ. Rottmeister — comandantul unei roate de soldați, subofițer, *hatman-polnii* ajutor de hatman; *podgheaz* — incursiune militară; *recipospolita* — reprezentanții statului; *podan* — supus, rob; precum și unii termeni rusești ca *stupai* — înainte, (strigătul de năvală pe câmpul de luptă).

Turci « ca cum ar lua oarecine cârpa unei femei din cap, așa țineau ei că ar lua și or bate puterea împărăției turcești »; « și așa au ținut de bine această pace, cum țin căinii Vinerile ». « Hatmanul cu oastea... fiind Grec cu piele de iepure la spate, au fugit toată noaptea »; Ilie Cantacuzino și Grecul Morona « se potriveau amândoi într'o fire după cum se zice: *calul răios găsește copaciul scorțos* ». Duca Vodă... s'au îmbrăcat cu cămașa de ghiață.

Semnificativ în psihologia limbii din vremea lui Neculce și caracteristice pentru acea epocă de mari furtuni, este mulțimea expresiilor plastice pentru a reda ideea de primejdia vieții, — « în cumpăna pierii » cum zice el — toate în legătură cu cuvântul *cap*: Lui Duca Vodă boierii stau *să-i mănânce capul*. Boierii se temeau să strice țara că pe urmă *a cădea greu în capetele lor*; și-a *băgat capul* pentru voia banilor; *a plăti cu capul*; și-a *pus capul*; Lupul Vornicul s'a dus cu *capul a mână* în cortul vizirului; un altul și-a *adus capul la poala împărăției*; o blană de Mosc neagră *i-a scos capul lui* Duca Vodă, căci împăratul *l-a ertat de cap*; boierii pribegi se duc să-și *prinză capetele printr'alte țări*. Sunt expresiuni din enunțul vieții în care tresare fiorul morții. Este tragedia Moldovei de la începutul veacului al XVIII-lea transcrisă în limbă.

Ureche și mai ales Costineștii prin factura sintactică a stilului lor căutaseră să apropie limba literară de matca latină. Marele hatman Neculce a isbit să o apropie de limba vorbită a timpului său, de limba vie a lumii din satele pe care el le-a condus pe câmpul de luptă. Pe această linie s'a dezvoltat proza noastră mai ales în secolul al XIX-lea, la cei mai de seamă scriitori. De aceea cronica lui Neculce cu frământările și tragediile pe care le evocă, așa de plastic, cu lirismul duos pentru Moldova cronicarului, cu caracterul sfătos cu umorul ei sănătos și, pe alocurea, cu ironia caustică, are o puternică rezonanță în sufletul cititorilor de azi.

Am apropiat mai sus pe Neculce de marele romancier istoric Sadoveanu. Intr'adevăr este o afinitate sufletească între boierul

cronicar dela începutul veacului al XVIII-lea și între cel mai de seamă povestitor al vremurilor noastre. Sadoveanu însuși, care avea să găsească în paginile lui Neculce viziunea multor romane ale sale, în discursul de recepție la Academia Română, mărturisea această afinitate, punând alături de Neculce pe Ion Creangă, printre precursorii săi. Cu intuiția lui artistică, Sadoveanu a avut dreptate alăturând pe cei doi mari povestitori cari, prin factura lor stilistică și prin caracterul limbii lor, stau mai aproape de popor. Incheindu-și cuvântarea de recepție, Sadoveanu făcea următoarea destăinuire:

« Simțindu-mă al acestui popor și al trecutului și ucenic al acestor doi mari înaintași, lor le închin clipa solemnă de acum, în care o adunare așa de aleasă pe ei îi cinstește în umila mea operă ».

BIBLIOGRAFIE. OPERA. *Letopiseșul Moldovei dela Dabija Vodă până la Ioan Vodă Mavrocordat* împreună cu *O seamă de cuvinte ce sânt auzite din om în om, de oameni vechi și bătrâni și în letopiseșe nu sânt scrise* au fost publicate de M. Kogălniceanu în *Letopiseșele țării Moldovii*, vol. II, Iași 1845, p. 193—464 și republicate cu caractere latine, în ediția II-a: *Cronicele României sau Letopiseșele Moldovei și Valahiei*, II, București, 1872, p. 175—421. Textul publicat de Kogălniceanu, cu introducere, note, indice de cuvinte și nume proprii și cu două hărți, a fost republicat de A. I. Procopovici în colecția *Clasicii români comentați*, Scrișul Românesc, Craiova, ediție nouă întregită, 1942, 2 volume. O veche ediție populară: *Ioan Neculcea, Letopiseșul țării Moldovei în Autorii români vechi și contemporani*, București, Socec, 1894.

BIOGRAFIA. Multe date privitoare la viața sa, se găsesc în cronică. Alte dată interesante într'o scrisoare a cronicarului către Domnitorul Mihai Racoviță publicate de I. Tanoviceanu, *Câteva notițe biografice asupra cronicarului Ion Neculce la Arhiva*, Iași II (1890—1891), p. 330—332, precum și la Iulian Marinescu, *Documente relative la Ioan Neculce*, în *Buletinul comisiei istorice a României*, vol. IV, București 1925, p. 1—104 (interesante date privitoare la procesul avut în divanul domnesc cu văduva și fiul vornicului Lupu pentru redobândirea moșii lor răpite). Alte date la I. Tanoviceanu, *Contribuțiuni la biografiile unor din cronicarii moldoveni*, în *Analele Academiei Române*, XXVII, mem. secț. ist. s. II, 1905, p. 240—246. G. Ungureanu, *Transcriere de documente în Anuarul Liceului și al școlii comerciale M. Kogălniceanu*, Iași 1933. Despre mormântul lui Neculce la moșia Prigoreni, vezi articolul lui Ioan Stupcanul în *Universul*, 1935, nr. 118: *Unde e mormântul cronicarului Ion Neculce?*.